

341.3

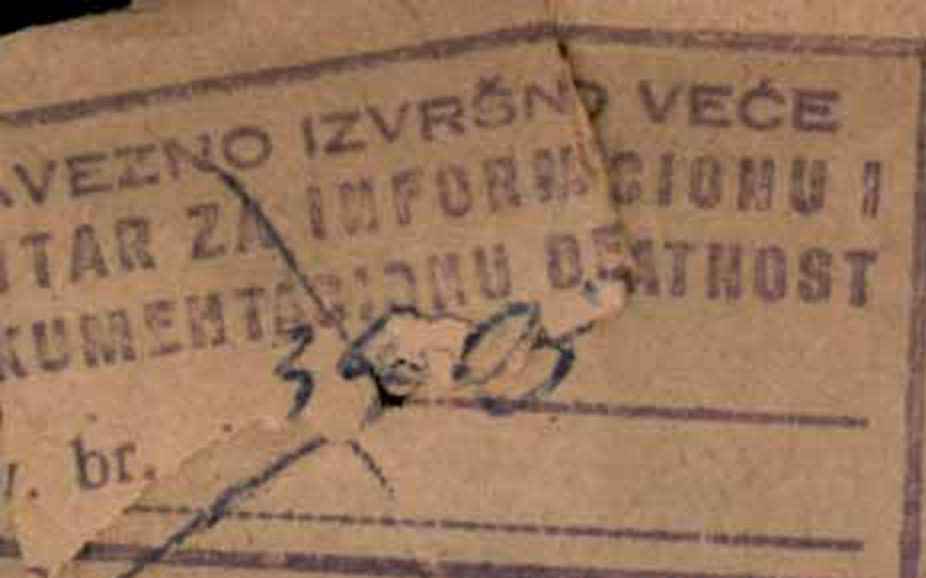
AUSTRO-BUGARO-NEMAČKE POVREDE
Ratnih zakona i pravila

OD
R. A. RAJSA

CP

K R F

1918.

3431

КРАЉЕВИНА СРБИЈА

АУСТРО-БУГАРО-НЕМАЧКЕ ПОВРЕДЕ

РАТНИХ ЗАКОНА И ПРАВИЛА

ДОПИСИ ЈЕДНОГ ПРАКТИЧАРА — КРИМИНАЛИСТЕ
СА СРПСКОГ МАЋЕДОНСКОГ ФРОНТА

од

Р. А. РАЈСА

К Р Ф

Штампано у Државној Штампарији Краљевине Србије
1918.

97:

Col. of.
35975

10

10997

10997

ПРЕДГОВОР

Никада борба није била тако огорчена као што је данас у овом светском рату. А то је у самој ствари зато што се једна ратујућа страна није задовољила само тиме што ће се борити против војсака противничке стране, већ је сматрала да мора употребити сва средства за тероризирање противничког становништва које би, међутим, требало да буде заштићено законима и уговорима потписаним и од стране Центра-лаца и од њихових савезника. Али и Немци и њихови пријатељи презреше и те законе и те уговоре. За њих су они само «парчета хартије». Немци, Аустро-Мађари, Бугари и Турци рекли су «нужда закон мења» и, без скрупула, убијали су становништво земаља које су освојили а заробљенике пљачкали су, глобили и уцењивали; опустили освојене области чије су становнике, без обзира на године старости и на пол, депортирали, бомбардовали су небрањене вароши, служили се пројектилама и другим разорним средствима која су као варварска строго забрањена свима уговорима — и тако су се огрешили о све оно што смо ми сматрали као светињу.

На захтев Српске Краљевске Владе, а одмах од почетка светског рата, ја сам предузео да бележим, у колико је год то било могуће, све повреде закона и међународних уговора и све повреде човечности које су починили противници земље поштовања достојног Краља Петра. Резултате моје анкете у првој фази рата дао сам у једном «Рапорту» који је и јавности предат.

Када је херојска српска војска, обновљена оданом припомоћи својих верних савезника, понова предузела борбу против заједничког непријатеља, дошао сам на солунски фронт да јој се придружим и да опет предузнем мисију истраживача, као грађанин једне неутралне земље који се труди да буде у колико је могуће беспристрастан, али који се не боји да објави целом свету неправде и насиља када се ова учине и да их жигоше онако како она заслужују. Нов, исцрпан «Рапорт» садржаће сва моја опажања и све моје констатације. Очекујући да га завршим, ја сам предао јавности најистакнутија факта, она која најбоље карактеришу начин на који се боре и на који се понашају у прегаженим земљама Централци и њихови вазали, у дописима које сам слао у два важна неутрална листа «Gazette de Lausanne» и «De Telegraaf», и у велики дневни лист у Паризу «Le Petit Parisien».

На захтев Српске Краљевске Владе скупио сам у једну књигу ове дописе којима сам, у «Додатку», придружио неке занимљиве документе за чију апсолутну аутентичност могу да јамчим.

Остављајући дописе онакве какви су и не мењајући их никако, мислио сам олакшати публици читање, које би брзо постало досадно, ако би се факта објавила у виду «Рапорта». Очевидно, радећи тако, нисам могао, овде онде, избећи понављања, али та лака незгода биће надокнађена већом лакоћом и већом пријатношћу читања. Пошто се ова књига појављује у време рата, био сам приморан изоставити извесна имени личности и места, јер сам се бојао, познавајући начин рада противника Споразума, репресалија које би ови предузели против назначених личности или против њихових породица у освојеној Србији.

Ова књига нема претензија једног књижевног дела, она је докуменат, чији је циљ обавештење јавног мњења у свету о начинима рада и поступцима којима се служе непријатељи Споразума.

Солун, октобра, 1917.

Р. А. Рајс.

У ослобођеним селима

Солун, 13-I-17.

Бугари су стално и свуда објављивали како је Мађедонија у суштини бугарска, како су њени становници готово сви Бугари, и како је, према томе, та земља по праву припала њима. Када је влада Фердинанда Кобурга успела, силном припомоћи Немачке и Аустро-Угарске, да спусти своју руку на целу Мађедонију, могло се поверовати да ће она учинити од своје стране све, па и немогуће, да најзад учини сретним то становништво које је, према њеном уверавању, тако много пропатило под туђим господарством а нарочито под Србима.

Данас су Срби у Јужној Мађедонији понова освојили више од педесет села и једну варош. Ја сам већ обишао већину тих места и вршио испитивања о начину на који су се Бугари понашали по тим «потпуно побугареним» местима. Изнећу овде укратко резултате моје анкете, наглашујући да имам необориве доказе за све шго тврдим. У једноме од идућих дописа испричаћу шта сам нашао у Битољу.

Чим су Бугари ушли у села, почели су смењивати кметове који су били на управи под Србима. Смењивали су их или плашљивим сељацима који се никада не би усудили да протестују противу ма каквог насиља које би начиниле војничине, или комитама или чак и људима који су, још изодавна, верни приврженици бугарске револуционарне организације. Пошто села у овим мађедонским крајевима нису велика, то више њих обично сачињава једну општину којој

председава један председник. Овај је, за време Бугара, бивао увек један од чланова бугарске македонске организације и долазио је право из Бугарске. Тако је општином бачком, коју сачињавају села: Бач, Брод, Добровени и Сливница, управљао неки Филип Индов а његов чувени сарадник, и врло активан, био је «кмет» бачки, Дело Талев. Служба пандура и пољских чувара биле су давате готово увек комитама које су доводили из центара бугарске револуционарне акције са грчког земљишта: Бањице, Неокази, Лерина итд. Сви ти «службеници» су се слепо покоравали једном комитету чије је седиште било у Битољу, а који су сачињавала три члана, изаслана из централне бугарске македонске организације у Софији и четири члана изабрана међу мештанима а бугарским приврженицима. Многобројне војводе, од којих наводим Крсту Леонду званог Лондев, попа-разбојника који је под поповском мантијом носио комитску униформу и оружје, Ризова, Ђорџа Попова, Дорева, Алти-Пармакова, Панту Шишкова, Павла Христова, као и многи други крстарили су по целој области и вршили надзор над становништом као и над својим потчињенима.

Шта су све сељаци имали да препате од овог комитског режима, могао сам се уверити на лицу места. Узимали су им и узели су им готово све што су имали. Мучили су сурово све оне чија су појамна осећања према Србима била позната, као и све оне који би били покушали да се одупру пљачкању својих имања. Тако, Дело Враговић, из Бача, био је толико и тако батинан да је после два дана умро. Алекса Костовић, из истог села, примио је на себе толико удараца «да је био приморан заклати овцу и крваву њену кожу држати на својим леђима да би олакшао болове». Остао је шест недеља у постељи. Осман Мехмед, старац из Кенала, остао је у постељи четири недеље због рана од батина. Спасе Станојевић, 80 година, који хтеде одбранити своје свиње од бугарских војника, био је рањен у десну руку; рана је од ватреног оружја и ја сам јој верификовао ожиљак.

Чиновници - комите и њихови извршиоци користили су се својим свемоћним положајем и изнуђа-

вали новац од сељака на следећи начин: отишли би код сељака и рекли би им: «Ти си подозрив! Твоја је ствар врло озбиљна, бићеш затворен и послат за Софију, а, ко зна, можда ће ти се и нешто горе десити. Али се можеш ослободити, ако нам даш извесну своту новаца сразмерну твом имању». По неки пут су и хапсили људе и излобођавали их за новац. У опште, примали су само злато, никада бугарске новчанице. Тако је Омер Рашид, из Кенали, платио 5 наполеона, Мустафа Рушан, из Меџидли, 68 златних турских лира, Стојче Ристић, из Скочивира, 30 наполеона, итд. итд. Радећи тако, комите су само верно подражавале примеру бугарских чиновника у Битољу.

Војници нису били ништа бољи према несретном становништву Јужне Мађедоније. У почетку окупације, они су још каткада и плаћали намирнице, жита и стоку које су реквирирали. Али су плаћене цене биле тако мале да су бивале смешне. Ристи Гађевићу, из Сивића, на пример, дали су 180 динара за 180 оваца. Овца динар, то није тако скупо! За краве су давали од 5 до 12 динара. Доцније, сељак би био намирен «расписком», само што те «расписке» нису никада биле исплаћиване. Ја их имам у својим документима, и то једну повећу збирку. Најзад, од пролећа, војници се више нису устезали и узимали су себи просто све оно што им је било од потребе.

Када су отпочеле борбе, становнике су евакуисали из села, а када су се ови вратили у своја места, нису више ништа затекли. Бугари су све пограбили и однели! И тако је сва земља, негда богата, упропаћена за дуги низ година.

Сељаци су били приморани да раде без награде за бугарску војску. Морали су оправљати путеве, превлачити својим колима храну и муницију, копати ровове. У неким местима и жене су биле приморане да раде на утврђењима. Тако је Виша Бошковић, из Груништа, и ако болесна, била натерана да ради на одбранбеним радовима бугарским. А има један параграф Хашке Конвенције који, ако се не варам, потписа и Бугарска као и њене савезнице, Немачка и Аустро-Угар-

ска, један параграф који изрично забрањује употребу грађанства освојених области за војне радове!

Људи и младићи из Маћедоније, која је само привремено пала под господарство управника из Софије, беху регрутовани, што је такође у живој опреци са међународним правом. У неколико села не само што су готово све реквизирали, него су сељаци још морали, са оно мало бедне сиротиње што им је остало, да исхрањују оне војнике који су гарнизонирали у њиховим местима. «Ви сте Срби, научићемо ми вас памети», говораху становницима Бистрице и Жабјана, узимајући им све њихово,» ви ћете умрети после нас, а ми који ништа нећемо имати кад поједемо ово што смо вам узели, ми ћемо после и сами умрети». У многим местима, војници су нападали на жене; тако су сељани из Жабјана морали слати своју женскадију у Битољ да би ју спасли од напада војничких.

Смртних казни било је релативно мало у овом делу Маћедоније. Било их је ипак овде онде, у Бачу, на пример, у Новацима, итд. Овај мали број се објашњава фактом што Бугари нису могли сами себе тако страховито демантовати ако би убијали многе оне људе које су увек називали својом «браћом». Према извештајима, којима ја располажем, убиства су била много чешћа у извесним, чисто српским крајевима, који још нису ослобођени. Као закључак, наводим од речи до речи оно што ми је рекао један стари Турчин из албанског села Оштреца: «Ми смо као стадо оваца које мора ићи за оним који дође да га води. Ви (Срби) нисте нам никада чинили зла, а они (Бугари) су нам узели све што смо имали. Природно је што смо сретни што сте се вратили».

Бугарска недела у освојеној Маћедонији.

Солун, 3-II-17.

У једноме од својих последњих дописа рекао сам да су Бугари убили релативно мало сељака у крајевима око Битоља ослобођеним од њиховог јарма. Али сам

нагласио и то да су Бугари у другим местима били мање умерени у погледу убистава. Данас имам апсолутно поузданих обавештања о ономе шта су поданици Фердинанда Издајице починили у Крајевима око Белеса, Прилепа и у Поречу. Ја ћу их резимирати и читалац ће се моћи уверити да су вазали Виљема Хоенцолерна били потпуно слични својим савезницима Немцима.

Када су Бугари ушли у горе именоване крајеве, они су побили све живо што су затекли на путовима и у пољима. Образовали су комисије од комита, којима су руководили срески начелници а које су прокрстарице села и позатварале све виђене људе, од којих је већи број побијен у затвору. Последњи покољи били су 20 јануара (по нашем) 1916 године. Укупан број поубијаних у именованим крајевима прелази 2000, а од њих је већина жена и деце. Као пример, наводим тачне бројеве поубијаних за нека села: Оморани: 18, Теово: 8 од којих две жене: Марија Никуша Стојановића и Софија Пана Арсића. Мокрени: 12, Богумили: 95, од којих 20 људи, а остало жене и деца, Гостиражна: 65 од којих 55 жена и деце, Стровије: 80, од који 65 жена и деце, а само у једној кући, попа Илије Зижиха 9 лица, Долгавац: 280 од којих 20 људи преко 50 година, остало жене и деца, Маргари: 5 људи, 45 жена и деце, Брод (у Поречу): 105 лица поубијано ноћу 12 (25) децембра 1915, а сутра још 100 лица из истог села побијено на путу из Брода за Дебреш. Већина убијених жена било је пре убиства силовано; војници и комите нису у том погледу имали обзира ни према деци женској од 10 година.

У децембру (по нашем) 1915 године мушко становништво из свих тих села, које је остало поштеђено, било је прикупљено и послато за Софију. Прва партија је стигла 6/19 јануара 1916 у тврђаву нишку. Бугарски владика из Кичева је тада телеграфисао краљу Фердинанду и замолио га да спречи ове депортације, јер, поступајући на тај начин са становништвом, доказало би се свету да је оно српско а не бугарско. Краљ је примио ту молбу и несретнике вратише кућама, једне из Ниша а друге из Врање, Куманова, Ве-

леса и Прилепа. Али су Бугари изабрали међу тим «помилованима» 500 јемаца, свештеника и виђених људи, које послаше у Софију. Један део задржаше у престоници, а други растурише по селима у Бугарској. «Ви сте слободни», рекоше им поданици Фердинанда Издајице, «радите и храните се тим својим радом. Ако не можете а ви цркните!» У јуну 1916, они јемци који су били у стању платити по 700 лева, добили су дозволу да те врате кућама. Али не уживаху дуго у својој слободи. Од прилике после десет дана од њиховог повратка у дом, понова их затворише и по други пут послаше у Софију.

У јулу 1916 почеле су депортације у маси и у новој и у старој Србији. Од тога времена па до 25 децембра 1916 (по нашем) било је депортирано више од 10000 породица, о чему имам тачне податке, само из крајева које сам горе поменуо. Ево опет тачних бројева за нека места: Богомили 50 породица, Капиново 14, Папрадиште 12, Оморани 12, Белица 25, Брезница 6, Дуње 8, Небрегово 3, Прилеп 170, Крушево 70, итд. Породице из области Пореча биле су депортиране у месецу новембру 1916 године за време снега и мраза. Жандарми, са ножем на пушци, спроводили су ове несрећнике, поступајући према њима са највећом бруталношћу.

Врло велики број депортираних био је смештен у бараке и то у баровитим и мочарним равнима између Софије и Кнежева. Друге су упутили у унутрашњост Бугарске. Имања депортираних породица конфискована су у корист бугарске државе.

Све мушко становништво из Пореча, око Велеса и Прилепа, било је регрутовано и растурено по бугарској војсци. Аустријанци су људе предавали Бугарима да би их ови увели у своје трупе: то су све српски војници, родом из именованих крајева, које су Аустријанци заробили, а који су изјавили да су Срби и протестовали узалуд, претпостављајући мучно ропство служењу међу редовима непријатеља! Додајем још да су сва ова недела надгледали, и њима руководили, ове војводе бугарске: у околини Прилепа: Јордан Тренко, у исто време вршио и службу среског начелника, у

околини Велеса: Петар Лазов, у Поречу: Јован Латовац; Милан Пурлуков, у Прилепу, помагао је прву тројицу.

Да ли ће бугарофили у земљама Споразума, а, то треба увек поновити, таквих још увек има, опростити ова недела лажним Словенима који носе име Бугара?

Бугари у Битољу.

Солун, 22-1-17.

У једном од својих последњих дописа обећао сам вам послати опис, укратко, о томе шта су Бугари починили по Битољу за време своје привремене владавине. Данас испуњујем то своје обећање, и додајем да, као и у мом допису о поступању Бугара у македонским селима, ни овде нећу изнети ништа што не бих могао поткрепити поузданим сведоцима или својим личним констатацијама.

Прва брига Бугара, одмах чим су ушли у варош била је да установе један управни комитет који ће држати под собом и Битољ и цео крај око њега. Овај комитет састављала су три члана «Македонске Одринске», који су припадали македонској револуционарној организацији у Софији и из четири човека из битољске околине, старих приврженика централног комитета. Начелник округа битољског био је Александар Бојацијев, син генерала истог имена, један непоштен младић, бруталан и женскареш. Председник општине битољске био је неки Наум Владов, родом из Ресна, али изодавна у Софији као мали фабрикант минералних вода. Владов је био пијаница и непоштен човек. Тако, као председник општине, он је руководио владином комисијом за исхрану и придизао је већи део од пошиљака за помоћ у исхрани, пошиљака које су и иначе биле потпуно недовољне. На пример: од једне пошиљке од 30000 кила соли присвојио је себи 20000 кила и пустио своје људе да ту со продају. Два његова достојна помагача беху Петар Робев и Аца Дорев, обојица одавна добро познате активне комите. Сви ти виши

чиновници располагали су великим бројем комита који су сви слепо слушали главни комитет и вршили дужности полицајаца, пољских чувара, итд. Известан број војвода, тј. шефова, надгледали су посао потчињених. Навешћу само имена најпознатијих комита који су тероризирали становништво престонице Јужне Македоније: Ризов, Попов, Борис Грабчев, Никола Алти-Пармаков (полициски комесар), Павле Христов и попрезбојник Крста Леонда звани Лондев. Из Софије су се много интересовали за своје делегате у Битољу. Централна организација је слала свог чувеног војводу-професора Д-р Пенчева више пута.

Да би се знало шта је значио овај комитски режим, треба само чути грађане несретне вароши, па чак и оне који су пре рата били највећи бугарофили. Чиновници-комите су искористили свој свемоћни положај да би се лично обогатили. Под изговором подозрења затварали су све виђене људе, Србе, Куцо-Влахе, па и Грке, и депортирали их у Бугарску. Жене српских војника и чиновника такође су депортиране. Бојацијев хтеде неколико тих жена приморати да се удају за Бугаре. Тако Донку, жену српског жандарма, која је избегла ову наметнуту бигамију само зато што су савезници продрли у Битољ. Бесни, Бугари је хтедоше убити пре свога поласка. Официри бугарски и чиновници брутално су покушавали да се користе женама које остадоше саме без својих мужева. Тако, на пример, жена једног српског поручника била је силована од стране једног бугарског официра и, ма да болесна, силом одведена у Прилеп.

Број Битољчана које су прво затворили па после депортирали врло је велики: више од 300 само из окружног затвора, а да и не помињемо оне који су били позатварани по комесаријатима. Врло много их је још било у затвору, из кога су се доцније ослободили, јер су дали новаца чиновницима. Никола Блажић, после године дана затвора искупио је своју слободу за 2000 динара од управника окружног затвора. Овај му је дао следећу објаву коју овде наводим од речи до речи:

Бугарско Царство

Окружни Битољски затвор, Бр. 898.

17/XI 1916.

Битољ.

Команданту Битољског Гарнизона.

У месту.

Према телеграму Бр. 3378 од 16/XI 1916 председника преспанског војног Суда, пуштам у слободу именованог, Николу Блажића, из Дебра.

Управник затвора

Никола Христов (потпис нечитак)

Онога дана када су Бугари евакуисали Битољ, овај поштени управник је много зарадио: Хераклија Сарчевић, трговац битољски, платио му је за своје ослобођење 150 напалеона, Петар Николић, адација 300 динара, Наум Кочас, рентијер, стар 60 година, 400 динара, Демир Хусеин, стари контролор српског Монопола дувана 2000 динара, итд. итд. Друге опет нису хапсили, али су ипак умели да им изнуде новаца: звали би их у комесаријат и ту им рекли да су на списку за депортације, али ипак, ако плате, «ствари се могу удезити». Цена «за услугу» била је од 350 до 500 динара, која се сума имала исплатити у злату а никако у бугарским новчаницама. Тако се десило са Јованом Чомандровићем и са Таки Заровићем. Чиновници се нису устезали ни од телесних казни над онима који им се нису свиђали. Тако је виђен човек од 64 године, Петар Бојацић био жестоко батинан од два изасланика комитета: Николе Зижева Смоланцова и Таки Илива Јонакиоски.

Битољ је негда био цветан и богат град. Бугари су успели, за нешто мање од годину дана своје окупације, да га савршено упропасте. Све је било реквирирано, а Влада је слала становништву без средстава само врло малу и недовољну помоћ, помоћ чији је највећи део, као што рекох горе, био придизан од Наума Владова и његових саучесника. Намирнице достизаху невероватне цене: један рђав хлеб, црн, стајао је од

4 до 6 динара. Невероватно је шта су све сиромашни људи морали пропатити за време тога режима. Један део таквих помро је од глади. Сотир Соколовић, виђена битољска личност, и стари бугарофил, рекао ми је: «Да Савезници нису стигли још 15 дана, нашли би, при свом доласку у Битољ, улице покривене лешевима оних који су умрли од глади!» Када су почеле борбе око Битоља, становници се више нису усуђивали да излазе ван својих домова, јер су патроле крстарице улицама и збирале пролазнике терајући их на оправку путева. Смртност је била врло велика, а нарочито међу децом; а у вароши готово није ни било лекара. Њих су похапсили и депортирали у Бугарску, под изговором да служе у краљевини Фердинанда Кобурга. Тако је грчки лекар, Аждари, из Грчке болнице у Битољу, био депортиран са још четири друга лекара, и то под стражом са ножевима на пушкама. Дали су му свега два часа на спремање за пут. Жена му нема вести о њему.

Бугари су извршили мало убиства у Битиљу и околини из разлога које сам већ раније у дописима навео. Данас знам да су покољи у Поречу и око Велеса и Прилепа били нечувени. У Битољу су осудили на смрт једно једино лице: Ванка Глигоровића, али начин на који је извршена казна потпуно је типичан. Глигоровић, Србин, родољуб, давао је обавештења Савезницима своје земље. Његова жена то не крије. Са њихове тачке гледишта, Бугари су имали пуно право што су га осудили. Али су то бар могли извести на пристојнији начин. Они су сакупили у двориште затвора све хапсенике, са лисицама на рукама, и натерали их да присуствују извршењу смртне казне. Али не беху се задовољили само тиме: и жена и двоје дечице беху приморани да гледају смртне муке свога мужа, односно оца. Мала Хрисуља бацила се пред ноге Бојацијеву и преклињала га да им уштеди такав приказ. Али је овај сурови шибну камцијом и нареди да и жену и децу држе тако да су биле преморане гледати агонију Ванкову. За то време, многобројни бугарски и немачки официри, који као да су дошли у позориште, слатко се смејаху и исмеваху бол мајке и бол деце.

У бомбардованој вароши.

Битољ, 12-XII-16.

Ево ме у Битољу који су савезници повратили од Бугара 19 прошлог месеца. То је отворена, небрањена варош, без икаквих утврђења; војнички положаји су сви потпуно ван круга вароши. Међутим, Бугаро-Немци, од како су изгубили ову варош, непрестано је бомбардују из топова и са авиона. Истина је да су нарочито гађали предграђа и улаз у варош, онде где би и могли претпоставити да има смештених трупа или артилеријских положаја. Али од неколико дана променише тактику. Сад шаљу шрапнеле у сред вароши, а од јуче бомбардају Центар Битоља са великим зрнима од 210. А има један параграф у Хашкој Конвенцији од 1907, потписан и од централних држава, који изрично забрањује бомбардовање небрањених вароши. Али та Хашка Конвенција је само «хартитија» коју су они, као и све остале сличне хартије, поцепали.

Пробудим се овог јутра у свом приватном стану, у центру вароши, далеко од сваке војне установе. Пробуди ме страховит тресак. Једно велико зрно непријатељево срушило је комшиску кућу. За њим ево још једно туце зрна која сва падају око куће у којој сам, и на наше зидове и на наш кров пљуште каменчићи и киша металних одломака. Најзад зрна падају све даље и све се постепено утиша, после бомбардовања од једног часа наста релативан тајац, испресецан са времена на време сувим праском шрапнела који експлодирају по улицама и по трговима. Становници су се увукли у своје подруме, тј. у оно што они називају подрумима а што су, у самој ствари, прости, незасвођени сутерени, покривени само једним патосом од дасака. Једно велико зрно од 210, каквима се служе Бугаро-Немци при бомбардовању Битоља, продире у такав један заклон као у комад масла, пошто претходно прошиша сву ону лаку конструкцију коју на Ориенту називају каменом кућом. Али ови «подруми» бар привидно заклањају ово заплашено и претрашено становништво

од старца, жена и деце, а то је већ нешто. Многи Битољчини траже скровишта и заклона по црквама јер су уверени да су ове заштићене од зрна непријатељевих, и тако су дано-ноћно храмови пуни људи који су уобразили да ће моћи избећи смрт, ако се начине што је више могуће малим.

Користим се првим затишјем и излазим да констатујем штету. Само војници иду улицама, навикнути на гранате. Са времена на време сретнете двојицу са носилима, на којима је крвав женски леш или детињи, а за њим очајна породица. То су жртве Бугаро-Немаца који се не поковавају конвенцијама и законима ратним. Носе их у грчку болницу. Ево једне лепе зграде, пробијене одозго до доле зрном; сва су окна поломљена. Улазим и, у подруму, видим огромну локву крви. Мајка са троје деце скрила се била ту; одојче имала на прсима, а два мало већа малишина страшљиво се скрила била под сукње. Она их је тешила, говорећи им да су у подруму заклоњени, кад дође велика од 120, и угашена су, ето, четири невина живота. Ево ме пред француском болницом. Исељују се у највећој журби. Зрна су спречила хирурге у сред посла у њиховој сали за операције. Иду у подруме грчке болнице; а ти су подруми засвођени.

На улазу у болницу много света, нека лица очајно плачу; то су рођаци донесених рањеника. Један сув младић, неки ђак, пита плашљиво мимопролазећег болничара: «Да ли су оне две девојчице тешко рањене?» Збуњен очевидно, честити војник одговора: «Бојим се да неће преживети». Али му глас одаје да су већ обе умрле. «То су моје сестре», рече тужно ђак и оде јецајући.

Бомбардовање изнова почиње. Оно мало личности које се затекоше по улицама журно улете у своје «подруме». Хоћу да продужим своја посматрања са прозора мог стана, са кога могу видети велики део вароши. Изгледа да наша кућа привлачи опет зрна. Свуда унаоколо куће су погођене. Једно зрно пада на десет метара; користим се том близином да снимим експозију. Подне је, треба отићи до менаже српских официра на

17

ручак. Упутим се тамо празном улицом и сретнем једног малишана који, усред експозија, нуди пролазницима, којих нема, српске новине. «Правда», «Велика Србија», виче малишан који пркоси и излаже се храбро зрнима, да би само однео неколико марјаша својој болесној мајци, болесној због оскудице.

Нова фаза бомбардовања је престала. Ево једног свештеника који жури са једним човеком који носи бео мртвачки сандук, у њему ће се сахранити старица погинула близу наше куће. И тај се свештеник излаже смрти, да би зарадио што те да може живети. Један шрапнел прште више њих и једно од зрна проби сандук за старицу!

Ипак, по цео дан и по целу ноћ, непријатељи Срба продужавају свој посао, рушење небрањене вароши, некад тако богате, а данас тако бедно пропале због бугарске окупације и због бомбардовања. Резултати тог дана: један талијански војник погинуо, један српски војник рањен, око двадесеторо жена и деце погинуло. Ма колико да је човек неутралан, мора да призна да је то одвратно. Рат није зато да се истребљују невини, него зато да се бори против војске. Неутралне државе би најзад требало да изађу из своје резерве и да протестују против оваких покоља, јер ће суд Историје бити строг не само за оне који су чинили недела, већ и за оне који нису протестовали против њиховог вршења.

Нова посета у бомбардованом Битољу.

Битољ, 5-IV-1917.

Опет сам у Битољу. Од времена моје последње посете, Бугаро-Немци су само појачали бомбардовање ове небрањене вароши. Савезничке трупе су напредовале. Оне су заузеле Снегово и Кијарамарицу, два врло важна непријатељева положаја. И зато они хоће да поруше и униште варош и да побију становнике, само зато да би се светили за свој неуспех, и зато што су

Аустро-бугаро-немачке повреде.

2

POKISTENO

109997

схватили да је престоница Јужне Македоније за њих дефинитивно изгубљена.

Приспео сам сретно у варош. Од како је артилерија Фердинанда Кобурга приморана да врши посредна гађања, јер су висови северно од Битоља у рукама Француза, мост близу железничке станице је слабије бомбардован. Улазећи у улицу краља Петра, главну улицу у варош, констатујем да се увећао број зграда оштећених зрнима. У овој улици нема готово више ниједне куће која није погођена бар једним зрном. Окна више не постоје, човек гази по стаклу претвореном у прах. Приватна кућа, у којој сам раније становао погођена је са три зрна од 210.

Али није само ова улица страдала од бомбардовања. Све остале, па и све улицице, страдале су исто тако и у њима је огроман број кућа оштећен или потпуно разрушен бесом Бугаро-Немаца. У начелству са знајем да је од прилике 2500 кућа разрушено или јако оштећено бомбардовањем.

Пошто мој стари стан није више за становање, примих гостопримство љубазног Др. Ван Дика, из Холандског Црвеног Крста у школи сестара Св. Јосифа која је претворена у болницу за грађанска лица. Др. Ван Дик и шест холандских сестара лечиле су туна четири месеца несретно становништво битољско, а под кишом зрна. Холандска мисија је учинила добро дело и показала храбро самопожртвовање. Срби су им то и званично признали одликујући Др. Ван Дика златном, а сестре сребрном медаљом за храброст. Ово се одликовање ретко даје санитетском особљу српском, а никад није давано странцима.

У овој болници доктор ми је приказао неколико жртава загушљивих гасова из бугарско-тевтонских зрна. Још су врло слаби сви и лице им је цианизирано. Туже се на болове у грлу, да не могу да дишу добро и да им је тешко на стомаку. Неки тврде да се гасови осећају лако на горак бадем. Отуда би се могло закључити да гасови садрже пруске киселине. Али такви гасови убијају одмах, док се све битољске жртве дивљаштва Централаца и његових вазала муче 35 до 40

минута пре но што умру. Према ономе што сам видео на бомбардованим местима и према констатацијама које сам добио прегледајући парчад од зрна, гасови којима се служило мора да су угљени оксиди или какви други слични гасови.

Бомбардовање гасовима вршено је нарочито ноћу, кад људи спавају у својим подрумима или, боље речено, у ономе што они називају подрумима. Зрно прави релативно врло малу ларму кад експлодира. Експлозија ослобађа једну тубу окружену лашелама, које сачињавају радиатор у коме се налази материја која развија гас. Овај је врло тежак и сјури се брзо у подруме, где отрује сва жива бића на која наиђе.

Тако је већина жртава изненађена у сну. Само у кући српског митрополита, једној лепој згради са пространим сутеренима, убијено је приликом првог бомбардовања, ноћу између 16 и 17 марта, 37 лица. Ова зграда далеко од сваког саобраћаја, изгледа да је нарочито била циљ бугарским топовима. Скоро сваку ноћ бар два до три зрна са гасовима падну близу те зграде. Истина је да су српска црква и школа, које су одмах поред митрополије, страдале још више. Очевидно, поданици Фердинанда Издајице хоће да искале свој гнев против свега онога што је српско.

Од како су савезничке трупе ослободиле Битољ, званична статистика српских власти пријављује 764 жртве грађанске, од којих 399 погинулих, а 365 рањених. Од убијених: људи 81, жена 92, деце 115; од рањених: људи 75, жена 88, деце 110. Сем тога, има још 111 погинулих и 92 рањена лица чији се пол није могао утврдити. Уверен сам да је ова статистика нетачна и да има још много да се допуни јер, поред свег самопожртвовања и храбрости грађанских власти, компетентне власти не могу ипак свуда доспети и прикупити аутентичне податке у једној вароши која је до краја марта примила на себе 5285 зрна великог калибра, а да и не спомињемо безброј шрапнела, авионских бомби итд.

Додајем још и то да, у последње време, Бугаро-Немци хоће да униште варош и пожаром. Знатан број

упаљивих зрна бачен је на варош. Пожари, који су се појавили, представљали су врло велику опасност за остатке ове негда напредне вароши, која данас готово и нема апарата за гашење пожара.

Најзад, потребно је нарочито подвући факт да су бомбардовани сви делови Битоља, без разлике. Ни болнице не штеде никако артилерци Фердинанда Кобурга и Виљема Хоенцолерна који су побеснели у жељи за рушењем. Тако стара грчка болница, претворена у француску амбуланту, готово је сасвим порушена. Болница холандске мисије гађана је врло често, и, док сам ја становао у њој, многобројна зрна су експлодирала у њеној близини.

У сваком случају ваља признати да Бугари, према ономе шта су учинили за време своје окупације Битоља и према бомбардовању чији је циљ рушење и које се непрекидно продужује, имају чудну манију кад хоће да докажу свету како у Битољу станују њихова «браћа по раси». Ја имам једно интимно убеђење да та њихова «браћа» неће више ни да чују за њих. Битољчани су окушали Бугаре и то ће им бити довољно за вечита времена.

У Битољу.

Битољ, 5-VIII-17.

По свршетку овог рата две ће вароши остати типови мученичких вароши против којих се окомио сав бес непријатеља: Ремс на западу, а Битољ на истоку. Очевидно, Ремс је много већа и много познатија варош но престоница Јужне Македоније, али то још не значи да је ова друга мања мученица од оне прве. Ја чак мислим да су грађанске жртве многобројније у Битољу но у Ремсу.

Ево ме понова у Битољу. Леп летњи дан. Шетам се кроз улице и констатујем да у Битољу нема готово више ниједне куће која не би била оштећена бомбардовањем. И ако има релативно мало кућа које су потпуно срушене, то само доказује да је њихова кон-

струкција и сувише лака. Много зрна прођу кроз танке зидове и не експлодирају, или, ако и експлодирају, дају минимални ефект.

Становништво ради своје радове. Домаћице долазе и купују оно мало зеља и зелени које сељани донесу у варош. Жене перу рубље у Драгору, док се деца играју по улицама. Неки дућани су отворени и у њима продају оно мало ситне робе коју је поштедела бугарска пљачка или дуван или филиграме и радове који се израђују у месту. Капци свих тих дућана су само у пола дигнути, да би се брзо могли спустити кад отпочне бомбардовање. Малишини продају по улицама српске и француске новине. Чистачи ципела зараде по који су од војника који чисте своје прашњаве цокуле.

Али све ово становништво — а има га још на 20 до 25 хиљада — мрачно је и нервозно. Деца су се одучила од смеха. Много је жалости, много мука и патњи, много рушевина. Више од 1000 грађана су жртве бомбардовања. Стално бављење Битољчана по подрумима, који нису ни најмање хигијенски удешени, развија у великој мери опасне бољке, као фтизију и др. Мешавине по подрумима имају као последицу ширење заразних болести. Истина, српске и француске војне власти чине све могуће да побољшају ситуацију, али су њихова средстава врло ограничена у овој оријенталној вароши, одсеченој од света због бомбардовања од непријатеља који не поштује ратне законе. Зашто нису евакуисали становништво из Битоља? Пре свега, јер је врло тешко наћи још места за ових 20 хиљада несретника. Вароши, па и села у Македонији коју су окупирали савезници препуни су већ српских избеглица, па и грчких и македонских, из Бугарске и из Мале Азије. А затим, ови несретни људи се чврсто држе за једино добро које им је остало, за своју кућу, и ако је ова, у већини случајева, само рушевина. Они више воле и да погину, него ли да се иселе. А то је сасма разумљиво, такав је менталитет сиротона према којима судбина није никада била милостива.

Док се шетам по улицама и испитујем људе, Бугаро-Немци бомбардују периферију вароши. Али ево где почеше да шаљу велика зрна и сва друга и у центар. Звижде зрна и прелећу преко нас, да, овде, онде, доврше неку кућицу више и да угасе још који невини живот. Као неким чудом испразнише се улице, становници се сјурише у своје подруме, где ће их већ наћи загушљиви гасови. На педесет метара преда мнош сруши се од једном једна лепа зграда доста добро саграђена. Једно од 150 ударило је посред ње. Има већ и жртава. Деца су већ постала гомиле крвава меса. Шта су ова сирота деца учинила Виљему Хоенцолерну и Фердинанду Кобургу? Нека се причувају та двојица, да им историја не забележи надимак «децоубица»! Збиља, нашто и зашто ово бомбардовање једне небрањене вароши? Већ неколико пута сам констатовао, и ја сâм лично, да у Битољу нема смештеност ни скривеног ни једног топа. Да ли онда уживање у чињењу зла гони артилерце непријатељеве да уништава сироте грађане, који су већ толико препатили од рата?

Шта су Германо-Бугари починили од једне небрањене вароши.

Битољ, 9-X-17.

Ових лепих јесењих дана поново дођох у Битољ. Готово да човек и не позна више ову варош, која је негда била тако лепа у ведрој и насмејаној долини Драгора. Нема више ни једне, готово ни једне куће коју није оштетило зрно варвара. Зашто су се Бугаро-Немци тако огорчено окомили на ову небрањену варош коју, као такву, штите закони и конвенције рата? Зашто убијају, стотинама, сироте грађане (данас број мртвих и рањених прелази 1500)? Одговор је прост. Кад су освајачи увидели да им се дефинитивно измакао богати плен из шака, прошлог новембра, они сада хоће да се свете, и, како не могу да то постигну против својих противника, они, да би само чинили зло, упропашћују колико год више могу невино станов-

ништво, које никада неће бити бугарско. Хтедоше објаснити такво своје понашање неутралцима и Папи, који је тако милостив према њима, желећи да на тај начин избегну опште презирање, јер су осећали да ово пада тешко на њих. И измислише да су их њихови противници сами нагнали да овако третирају варош јер су, веле, поставили топове у њу. Али то је само једна лаж више на њихов рачун, и они сами то врло добро знају, пошто им је шпијунажа у Битољу радила са ретком смелошћу и великом тачношћу. Ја сам био десетину пута у бомбардованој вароши и прокрстарио сам је у свима правцима. Никад ниједног савезничког топа није било у центру вароши који су артилерци Виљема Хоенцолерна и Фердинанда Кобурга нарочито гађали, због чега ће им Историја оставити назив «децоубица». Да би могли одговорити непријатељевим батеријама, Савезници су били приморани пласирати батерије на периферији вароши. Германско-Бугари и то знају врло добро и могли су слати своја зрна у та места, а да и не дирну центар Битоља, ни жене, ни старце, ни децу. Како ће нам они објаснити убијања ових последњих, невиних грађана, загушљивим гасовима по подрумима? Да неће тврдити како мисле да гађају артилерце савезничке; који се налазе километрима далеко од места које стварно гађају, кад шаљу та паклена зрна са гасовима, забрањена свима конвенцијама које су и они потписали, усред вароши? А како да оперу срамоту што су упалили Битољ 17 августа 1917?

Тог дана су почели да бомбардују центар шрапнелима, око два часа по подне. У пет часова по подне, све су им батерије отвориле ватру на варош и нису престале све до 10 часова у вече. Тако су бацили више од 2000 зрна разних калибара и разних врста, а међу њима много упаљивих зрна. Ватра букну брзо на све стране, а јак ветар који је дувао тог дана брзо је разносио пожар. Није било могуће учинити ништа као помоћ, и ако су Срби, предвиђајући такав несретан случај, припремили пумпе против пожара, јер су Бугаро-Немци онемогућили сваку припомоћ засипљући

обилно упаљену зону својим шрапнелима и разоривши телеграфске и телефонске везе са суседним јединицама које би могле притрчати у помоћ. Цео свет је морао да се посакрива у подруме. Наравно да је било жртава: 8 лица је спаљено, 66 рањено пламеном, 22 лица побијено зрнима; а међу свим тим жртвама свега 4 војника који су нашли смрт у пламену спасавајући децу. У једној кући, старица, мати румунског професора Георги, и њена унука бише затрпане под рушевинама погођене куће.

Тада је 700 кућа пало као жртва пламена. Све се налазе у центру вароши, на десној страни од улице Краља Петра (идући ка Драгору), а ја могу потврдити да ниједан савезнички топ није био ни у близини тог краја. Али цео тај варварски акт није ни циљао на борбу против топова наших. То је била освета. Савезнички авијатичари надлетали су Прилеп и у тој вароши, из које је евакуисано становништво, обилно бомбардовали војне установе, тако да је, изгледа, погинуо и један генерал. Да би се осветили за ову чисто војничку акцију, Бугаро-Тевтони казнише невинне грађане битољске. Ја нисам присталица репресалија, које могу да погоде и неборце, али, гледајући овакве ужасе, питам се шта чекају Савезници и што не врате сличном мером варошима бугарским и немачким?

И поред свих мука и патњи, око 25.000 Битољчана нису напустили варош. Неколико хиљада их је после пожара отишло из Битоља, јер су остали без крова над главом. Други живе и даље, управо вегетирају и даље, у вароши која је бомбардована сваки дан. Десет месеци патње начинили су од њих филозофе. Удесили су како су могли свој живот по нездравим подрумима, где их вребају фтизија и заразне болести. Најсмелији су чак отпочели малу трговину и занимљиво је видети мале, пола порушене дућанчиће који су страдали и од бомбардовања и од пљачке Бугара, са њиховим искривљеним гвозденим капцима, дигнутим само у пола да би се што брже спустили чим буде почело бомбардовање.

Деца се играју улицама, али мирно и ћутке. Она су изгубила своју природну веселост од како им толико и толико малих другова свакодневно граби смрт, због убиствених машина оних који мисле за себе да су на челу «културе». Прилази ми један пријатељ. То је један Србин из Србије, чија се породица, жена и један диван малишан од 8 година настанила у Битољу бежећи од бомбардовања Београда. Питам за жену и дете: синоћ, са још 10 друге деце, убијен зрном непријатељским, на улици, у тренутку кад су се сви ти малишани, безбрижни, играли војника; мати умрла од туге за дететом. Док се ми разговарамо, зачу се добро познато зујање, а одмах за њим и детонације анти-авионских топова. Ево бугаро-германских авиона који врше свој уобичајени убиствени лет над мученичком вароши. Сасвим близу нас прште им бомбе, и после неколико минута проносе на носилама леш, сав крвав, мајке која ја била пошла да потражи у кантини «Енглеског потпорног фонда за Србе» млека за свог малог.

Да ли ће се Папа и извесни неутралци усудити да и даље бране ствар ових убица невиних створења?

Шта мисле о Бугарима становници освојених области.

Солун, 16-I-17

Ко се не сећа лудачке пропаганде коју су вршили Бугари у корист »потпуно бугарске Македоније»? Слушајући их, човек би рекао да нема становништва, које би било више бугарско од онога у долинама Вардара и Црне, око Охридског Језера итд. Да би том становништву помогли, управо да би «морално подржали», они из Софије послаше му комите из централне револуционарне организације, и основаше свуда школе и цркве бугарске. Ти мајстори рекламе сетили су се врло добро да европска публика, која тако мало познаје балканске свари, сматра веру

као критериум народности на Оријенту, што је уосталом, савршено нетачно.

Уз саучесништво Аустро-Угарске и, ваља нам и то признати, због грешака Споразума, Бугарска је успела, да привремено добије власт над целом Маћедонијом. Сада је један добар део те Маћедоније ослобођен испод ига Фердинанда Издајице и његових партизана, захваљујући храбрости савезничких трупа и хероизму српских војника. Сада је било од интереса испитати становнике ослобођене области и сондирати њихово мишљење, онакво какво је оно данас, о бугарском режиму, под којим су били готово пуну годину дана. У ствари, интензивна пропаганда бугарска упалила је код извесног броја Маћедонаца. Маћедонци уопште, пошто су издржали многобројне притиске и окупације и безбројна гоњења и мучења, данас желе само једну једину ствар: моћи живети на миру. Онај који им буде донео то добротинство биће добро дошао и успеће за десетак година да савршено асимилије ово становништво у коме, поред Маћедонаца словенске расе, има Турака, Куцо-Влаха (Румуна), чистих Срба, близу бугарске границе правих Бугара, а близу морске обале Грка. Огромна већина маћедонског становништва је аморфна још увек: ње се врло мало тиче народност, само ако се пусти да мирно обрађује своја поља.

Да би сазнао садашња осећања овог тако разноводног елемента према Бугарима, обратио сам се сељанима и Битољчанима. Могло би ми се приметити, да ми ови људи неће признати своја права осећања, јер се боје још увек и лукави су, пошто су већ толико режима променили. Одговарам да су изјаве, које сам ја прикупио, дате сасвим спонтано и да тон којим су изречене не може преварити старог судског истраживача као што сам ја. У свему што су ми ти разни сељаци и грађани казали има само једна ствар која је лажна и није искрена код већине од њих: то је њихово име. Готово сва имена се свршавају на «ић»: «Ристић, Борђевић, Поповић, Атанасовић, Талевић», итд. Знам врло добро да су се сви ти још јуче звали: Ристов, Бор-

Ћев, Попов, Атанасов, Талев», итд. и да ће се сутра звати, ако би некаквим чудом Маћедонијом загосподарили Турци или Грци: «Георгиадес, Папазоглу», итд. Био сам исто тако изненађен фактом да су се српски војници споразумевали без икаквих тешкоћа са маћедонским сељацима, док су се заробљеници споразумевали са тешком муком. Није ли то довољно, па да се закључи да су Маћедонци ближи Србима него ли Бугарима? И да ли да наведем још и слављење славе у Маћедонији, обичај који је чисто и искључиво српски? А шта да се каже о типу становника свих крајева, који су српски типови, типично српски, и немају ничег заједничког са азијатским типом Бугара? (ови последњи су у осталом и сами изјавили, у току овога рата, да нису Словени већ Туранци, браћа Турака и Мађара).

Ево неколико изјава, изабратих на дохват међу онима које имам у својим документима: Васиљ Борџевић из Живоње, 56 година, одговара на моје питање да ли су се становници боље осећали под Србима или под Бугарима овако: «Како да се боље осећамо под Бугарима, кад нам они узеше све, док Срби нису ништа дирнули!» Џелиб Ибрахим, муслиман од 60 година, из истог села, рече: «Узели су ми моје волове и моје жито, па какво су ми веће зло Бугари могли учинити?!» Сотир Секуловић, виђенији човек из Битоља, који је био познати и активни бугарофил пре бугарске окупације, прича ми да су Срби, пред своје повлачење, раздали прогласе у којима су препоручили да сваки грађанин остане мирно у своме дому и гледа своја посла и, шта више, да су раздали становништву све оне намирнице које не могоше понети собом. «А кад упоредим то са бугарским повлачењем, ја знам шта треба да закључим!» Шалим Асан, Албанац муслиман, из Оштреца, рече ми: «Они (Бугари) су нас упропастили. Све су нам одузели сем голе душе!» Ризван Реџеп, 42 године, из истог села, вели: «Ми смо као стадо оваца и морамо ићи за оним који дође да нас води. Ви (Срби) никад нам никаква зла не учинисте, а они (Бугари) узеше нам све што смо имали. Наравно да смо сретни што сте се вратили!»

Осећања овако изражена од неколико сведока, која сам навео, иста су у свег становништва у Македонији до сада ослобођеној. Бугари су у њој изгубили све симпатије, које је још један извештај део земље и имао за њих. Они су данас омрзнути у толико више што су, кад су се већ једном дочепали господарства над земљом, похитали да затворе школе на селу, као и већину цркви, и то они који су у својој пропаганди толико истицали важност бугарске цркве и бугарске школе. Како се сада јасно увиђа да је све то била само маска, којом се хоће сакрити жеља за господарством и пљачком!

Шта причају Бугари заробљеници.

На српском фронту, 14-V-17.

Кратке вести по новинама обавестиле су Вас да је у Србији избила побуна. Бугари су опорекли тај факт. Било је од интереса испитати заробљене Бугаре, овде на фронту, и видети шта они знају о томе и да ли је у ствари било побуне. Савршеном једногласношћу, сви су заробљеници потврдили тај догађај. Ја сам Вам већ у кратко телеграфирао о садржини њихових изјава. Данас ћу да дам исцрпнији извештај и да дадем још детаља.

Побуна у Србији избила је око Лесковца, Сокобање и Врање. Неки заробљеници говоре о 25.000, други о 20.000 или 15.000 побуњеника. Поуздано је, да их је морало бити знатан број, јер су Бугари, да би угушили покрет, морали послати целу прву дивизију из Софије. Моји сведоци тврде да су побуњеници на бавили пушке, па чак и митраљезе. Било је, веле, крвавих борби и губитци су са обе стране били знатни. Побуна је трајала два месеца и још и дан данас Бугари се боје да не избије опет, и непрестано шаљу трупе у поменуте крајеве. Угушивање побуне било је сурово и без сажаљења. Заробљеници веле да су њихове трупе том приликом починиле свирепства којима се не може наћи речи. Сви Срби из побуњених крајева који

су способни да носе оружје, депортирани су у Малу Азију. Веле да је тај факт, што хришћане шаљу међу муслимане, изазвао незадовољство код бугарског народа, јер, поред свега, Срби су православни као и Бугари. Али је софијска влада спровела ипак ту своју намеру, изјављујући да ће Срби код Турака бити «боље мучени». Неки заробљеници веле да је лично генерал Макензен наредио, да Србе депортирају у Малу Азију. Они веле и то да су прво биле послате немачке трупе да угуше побуну, али су њих побуњеници готово уништили. И тек по њиховом поразу, веле, дошла је прва дивизија из Софије.

Што се тиче побуне 21 пешадијског бугарског пука, по исказу мојих сведока заробљеника, она се десила марта месеца 1917. Пук се борио код Груништа и ту претрпео знатне губитке. Но ипак га је хтела бугарско-немачка врховна команда држати и даље у првом борбеном реду. Али људима је већ било доста ратовања и борби. Они се побуне и, пошто побију своје офицере, растуре се. Одмах послаше за њима у гоњење и потеру немачке и бугарске трупе, које похваташе убрзо око 400 побуњеника. Мало по мало, затим, похваташе и остале, по разним местима. Само мало њих успело је да се придружи побуњеницима у Србији. Побуна је угушена на врло строг начин: 150 војника бише стрељани, а 800 других осуђени на тешке радове од 12 до 20 година.

У прошлим дописима говорио сам вам о резултатима моје анкете о поступању Бугара са македонским становништвом. Хтео сам сазнати шта ће заробљени Бугари причати о тој ствари. Њихове изјаве потпуно потврђују моје личне констатације и доказују да се Кобургови поданици нимало нису поправили у том погледу, те се и даље понашају варварски према сељацима који желе само да живе на миру; и то у пркос свима силовитим опорицањима које су Бугари у своје време противстављали мојим тврђењима.

Сви се сведоци слажу у томе да су сељаци у највећој беди. Узели су им све. Понеки пут су им и давали «расписке» али ове никада нису исплаћивали. У

селу Дуње, на пример, смртност деце и старца је ужасна и ови сиротани просто умиру од глади. Трупe немачке, веле, нарочито су мучиле становништво и нападале на женску чељад. На целом бугарском фронту, на Црној, узимају жене и децу да копају ровове другог борбеног реда, а ови су под пуном артилеријском ватром Савезника. Немачки команданти, специјалисти за тај посао, управљају овим радовима, које изрично забрањује Хашка Конвенција. Ових дана, у Бешишту, једно савезничко артилериско зрно, које је пало у сред радника, жена и деце, убило је две а ранило три жене. И бомбе са авиона нашле су своје жртве међу тим сељанима примораним на такве незаконите радове које показују чудну моралност оних који их наређују!

У овоме моменту, у Нишу се вежба извeстан број младића од 16 и 17 година, које ће бацити у велику касапницу онај Фердинанд Кобург кога ће историја најстрожије осудити.

Заробљени Бугари исто тако признају да сада има у Бугарској много депортираних Срба из Србије. Они живе бедно, обучени у траље. Служе за најтеже радове по фабрикама и на железницама. Али срамна освета «балканских Пруса» није се окомила само на људе и младиће, него и на жене. Али, веле моји сведоци, жене изазивају сажаљење међу бугарским становништвом.

Заробљеници веле да врло често се не даје никаква исхрана онима који раде, под ватром, на бугарским утврђењима. Са времена на време смењују их другим «четама» жена и деце.

Ето шта причају Бугари заробљеници. Као што сам већ рекао, то је потпуна потврда свега што се до сада објавило по том предмету. Одиста, неутралне државе би могле интервенисати да спрече такве злочине!

Како се Бугари боре против непријатеља.

На српском фронту, 4-III-18.

У колико више напредујемо, у толико више налазимо доказа о варварском начину на који Бугари

ратују противу Срба који су, нема још ни четири године, тако снажно потпомогли Бугаре да победе Турке, данашње савезнике земље Фердинанда Кобурга, названог «Издајице». Архиве разних српских дивизија пуне су аутентичних аката на основу којих се може утврдити савршено презирање Бугара према свима законима и правилима рата. Објавићу овде два таква документа, која су ми саопштена у једном штабу.

1. Саслушање рађено у штабу Дринске Дивизије, 17 октобра 1916 године, АБОВр. 3625.

Редов рововске батерије Дринске Дивизије, Велимир Ивановић, из Синошевића срез поцерски, округ подрински, стар 25 година, нежењен, изјавио је да је био 12 септембра 1916, заједно са командиром батерије, покојним мајором Владимиром Јовановићем, у пешачком рову на највишем вису Кајмакчалану. У 3 часа Бугари су почели да вичу «Ура» из свог рова, на 50 метара од поменутог српског, али се нису кретали.

»После извесног времена Бугари нападоше бомбама на наш ров и пређоше га. Мајор је био наредио да се отвори ватра против нападача. Ја остадох у рову са својим друговима, Џвејом Димитријевићем и Братиславом. У зору, наше трупе извршише против-напад на Бугаре који се повукоше нагло, прелазећи преко рова у коме смо били скривени под лешевима. Са времена на време придизали смо се да видимо шта се дешава, и тако видесмо језовите призоре. Бугари се бацаху на наше рањенике, дивљачки узвикујући: »Паре, Срби!» Рањени их мољаху да их не убију, говорећи им: »Оставите нам душу, а узмите све!» док су их Бугари пробадали ножевима, вичући непрекидно: «Паре, Срби!», или «Да ли је слатко француско млеко?!», или: »Ах, не, Србине!, нећеш стићи кући овим путем, иди путем којим си и оставио земљу!»

«Када су Бугари били коначно протерани, 15 септембра, наишли смо код њихових погинулих војника на чутурице пуне ракије. Било је врло много бугарских рањеника које смо тешком муком сакупили и нашли, јер су били мртви пијани.

«У рову десно од нашег нашли смо командира испробаданог ножевима и отворене трбушне дупље из које су покуљала црева. А око њега беше још 11 војника наших, страховито онакажених.

потп. Велимир Ивановић».

II. Саслушање, рађено у штабу 3 бат. 14 пеш. пука, 22 јануара 1917 године, АБОБр. 373.

Саслушање наредника Мате Ратковића, из Брезовице, срез дежевски, округ и редова Стојана Т. Марковића, из Срњића, срез расински, округ крушевачки, оба из 1. чете 3. бат. 14. п. пука:

Изјавили су:

да су 4 октомбра 1916 године, били са редовом Анђелком Викторовићем у патроли која је имала задатак да извиди има ли и колико Бугара на Каменитој Чуки. Када су подишли под сам врх Чуке, нашли су једног српског војника на земљи, са ашовчетом забоденим у груди, и то врхом окретим горе. Војник је претходно био рањен у леву плећку. Недалеко нашли су још једног српског војника, са забоденим српским ножем у лобању више левог ува. Пошто је леш био сав у крви, нису могли наћи других рана, али, судећи по положају руку, закључили су да је несретник био жив у моменту када су му заболи нож у главу. Када су се примакли највећој стени на Ћувику, наишли су на трећег српског војника, у седећем ставу, са пушком «на готовс». Био је прво убијен, па му је после утрапљена пушка на описани начин. Нису могли констатовати како је погинуо, јер су их Бугари већ били спазили и напали.

потп. Мата Ратковић и Стојан Марковић.

«Паре, Срби!» У том узвику се огледа сав менталитет овог словенизираног туранског народа без осећања. Њих је злато Централаца привезало за одговорне виновнике овог страховитог рата! Они су из материјалне користи изневерили своје савезнике од 1912 године! Да би украли оно мало пара из џепа несретних српских рањеника, они хладно убијају људе које

штите и закони и правила рата и сва права која је човечност прогласила светим! Каква разлика између оваквог понашања варварских хорди и поступања Срба који примају своје заробљенике речима «Брате!», делећи са њима свој хлеб! Међу савезницима Споразума још их увек има који у тајности остадоше бугарофили и који би хтели увек да изнесу разлику између бугарског народа и његове владе. Ово што објавих овде показује јасно да бугарски народ није ништа бољи од своје владе. Он има само онакву владу какву заслужује!

Бугари и заробљени српски војници.

Солун. 8-II-17.

У својим последњим дописима говорио сам Вам о неделима које су Бугари починили према грађанском становништву македонском. Данас ћу Вас занимати једном другом врстом повреде међународног права и ратних обичаја, повреде коју је учинила софијска влада: о потреби српских војника као бораца против своје рођене земље. То је једна повреда која је исто толико одвратна и гадна колико и убиство и депортације, јер, ако су ове последње страшне, моралне муке онога који, и против своје воље, и ако је остао одан својој земљи, бива приморан да се бори против своје браће нису ни у колико мање, него су много веће. Уосталом, изјава мога сведока објасниће боље но све речи злочин Фердинанда Кобурга и народа који му би поверен.

Редов Анђелко Ђ. Цветковић, из Драичке, округ призренски, из Србије, побегао је ту скоро из 45 бугарског пешадиског пука. Заробили су га близу Гиљана, за време повлачења. Случај је хтео да се сада предао команданту истог оног српског пука у коме је и раније служио. Ево његове изјаве:

«Рођен у Старој Србији, служио сам у 24 косовском пуку. У моменту када нам је Аустрија објавила рат, будем одређен у 1 пук, и са њиме сам учествовао у борбама на Церу, Дрини и код Београда и био

рањен. Када су нас Бугари напали, мој је пук оперисао код Цариброда, одржавајући везу са тимочком дивизијом на железничкој прузи Пирот—Цариброд. За време борбе код Гиљана заробише ме са још 800 другова. Арнаути су нас спровели за Прешево, а одатле преко Куманова, Криве Паланке, Ђуешева и Ђустендила. Крв ми се леди у жилама, када се само сетим оних бруталних призора и дивљаштава, кад смо били изложени, тих мрачних дана којих се одигравала судбина Србије, мукама од наших спроводника Арнаута. Они су кундачки убијали људе или пуцали у гомилу, само из дивљачког задовољства да виде како тече људска крв. Бугари и Арнаути су извршивали смртне казне на једном брежуљку сасвим близу Гиљана; ту су убили око 80 заробљеника из Старе Србије. Сва су села бивала пљачкана и предавана пламену, док су бесконачни низови стараца, жена и деце, гоњени и јурени и мучени хордама бугаро-албанским, бежали са свих страна изгладнели и изнурени од хладноће и умора.

«Марта месеца, Бугари подвојише заробљенике из Старе и оне из Нове Србије и почеше вежбати ове друге. Обука је трајала два месеца. Поред наших моралних и материјалних мука које су нас давиле цело време нашег мрског ропства, претрпесмо још једну нову и гору муку; забранише нам да говоримо српски. За сваки преступ против овог срамног наређења измишљане су невероватно рафиниране казне. Говорише нам «Ви нисте Срби; нема више Срба, они су ишчезли са овог света!» По свршеној обуци послаше нас у гарнизоне по разним варошима, а после извесног времена, у пукове на фронт; ту сам само чекао прву прилику да се предам. Док сам био у првој линији у рову, једна сурова мисао није ме напуштала ни дању ни ноћу: да ми се не деси та несрећа да убијем свога брата, за кога сам знао да је у нашој војсци, или да он мене не убије. Добри Бог нас сачува од тога, и сада ми је једина срећа да нађем свог брата и да одмах, уз њега, понова ступим под нашу славну заставу и да се борим против најмрскијег и најсрамнијег непријатеља који је икада постојао!»

Борђе Јовановић, из околине Прилепа, из села Гостиражна, бивши војник 1 чете 1 батаљона 5 српског пешадиског пука, заробљен од Немаца 8-21 новембра 1915 између Краљева и Рашке, доцније узет у бугарску војску, прича готово исто што и Цветковић. Али он даје детаље и о животу у логорима где су наши заробљени војници. У логору у Хајнрихсгрину, нарочито било је четири под-одсека ограђених бодљикавом жицом. У 300 барака било је смештено 66.000 заробљеника, који су служили за различите радове: сађење кромпира, обделавање поља у околини и оправку путева. Као храну добијали су сваки други дан један хлеб од килограма. Овај хлеб, врло горак, био је начињен од кромпира и струготине од дрва. Примали су и усољене рибе и, један пут у пола месеца, а често и на два месеца, нешто мало меса, а свакодневно бистру чорбу и пире. Крајем јула 1916 све Македонце послаше за Бугарску, свега 880. У Севљеву добише бугарску униформу и командант им рече «сада када су их Бугари ослободили, Македонци треба да пруже и своју помоћ општој ствари». Једно дванаестина њих примише одушевљено ове речи, док огромна већина, сви остали, ођута. Они су познавали вредност тог «ослобођења», па све и да нису били Срби пре несреће која је задесила краљевину Краља Петра него само србофили, то «ослобођење» би их начинило добрим српским родољубима. Првом приликом сви који су могли пребегоше српској војсци и ступише у њу. Има још сличних сведока, али два наведена примера су довољна да обавесте читаоца о радњама Бугара.

А међутим, добро је и потребно је још сада утврдити све повреде међународног права, које починише поданици Фердинанда Издајце.

Последње бугарско-немачке повреде закона човечности.

Солун, 24-III-1917.

Последњи велики успеси Савезника из Споразума на западном фронту, као и успеси у Месопотамији, и

лепо напредовање француских трупа испред Битоља, довели су до очајног беснила трупе Фердинанда Издајице и Виљема Хоенцолерна које се боре против Источне војске.

Још изодавна, може се рећи још одмах од почетка рата, они не поштују свету ознаку Црвеног Крста, А њихове унапред смишљене нападе крили су иза некаквих измишљених стратемских нужности, тако да су могли утицати чак и на јавно мњење код Савезника. Сада је њихово беснило учинило да потпуно забораве такве мере предострожности. Они бомбардују болнице тако отворено и тако слободно, да се више не може ни посумњати у прави циљ њихова бомбардовања. Не могу посумњати ни они неутралци, који су највише наклоњени да извињавају њихова недела.

Тако је, 12 марта 1917, једна права ескадра немачких авиона дошла да бомбардује: прво железничку станицу Вертекоп, па се после неки авиони одвојише да бацају бомбе на енглеске и француске болнице које су удаљене од поменуте железничке станице 2 колиметра.

Поуздано је да ће Бугаро-Немци покушати да изврдају, када час правице буде куцнуо, а можда још и пре, када се буде узбунило јавно мњење извесних неутралаца, којим још управљају Немци. Покушаће да оправдају свој подли атентат присуством воза који је пролазио на неколико стотина метара од погођених болница. «Ми смо хтели гађати воз и нисмо ми одговорни ако су наши авијатичари погрешно бацили бомбе», рећи ће они у своју извину. Шта више, навешће и то да авијатичари нису знали природу и врсту логора над којима су летели.

Српска војска хтела је да има чисти и јасан суд о стварности и истинитости таквих могућих извина, и послала ме је да извршим анкету на лицу места. Та је анкета дала следеће резултате:

1) Бомбардовање железничке станице у Вертекопу је апсолутно различито од бомбардовања болница које су од станице удаљене бар 2 километра.

2) Бомбардовање болница извршила су четири разна авиона који су се одвајали од ексадре која је надлетала станицу Вертекоп.

3) Авијатичари су бацили на болнице групу од по 5 до 6 бомби које су пуштали укупно, пошто су се претходно о месту пада уверили бацањем пробне бомбе.

4) Бачене бомбе нису биле велике које служе за разоравање отпорних објеката, него мале које служе за напад на живе циљеве. А да је циљ напада био воз, не би се служило малим него великим бомбама.

5) Раздаљине између бомбардованих места и железничке пруге су и сувише велике а да би се могле приписати грешкама у бацању, јер је ваздух био миран у моменту напада, што се види из велике близине рупа које су направиле бомбе бачене заједно.

6) Авијатичари су знали да се налазе над болницама, јер су ове опкољене ознакама црвеног крста које се потпуно јасно виде голим оком са 3000 метара, на којој су се висини кретали авиони приликом напада. Ја сам верификовао тај факт летећи на истој висини над гађаним болницама. Уосталом, непријатељ је морао знати какве логоре има под собом, јер је већ два пута нападао исте установе, 10 и 14 августа, против којих је напада Споразум уложио протест код Међународног Црвеног Крста.

Додајем, да нам је познато да су авиони бомбаши из «летеће ескадре» која стоји под непосредном командом Главног Штаба у Берлину и коју овај шаље, специјалним возом, на разне фронтове да на њима извршује одређене јој задатке од штаба. То су, дакле, врло извежбани авијатичари, који никако не могу грешити, нарочито кад је време мирно, у бацању бомби, у толико пре што су, пошто је воз био у кретању, могли сачекати његов излаз из зоне болница, ако им је одиста циљ напада био воз. Али њихов циљ је била болница. То је стручно истраживање доказало неопоривим доказима.

Бугаро-Немци су у последње време учинили још једно друго дивљаштво које је још веће но бомбардовање болница: ноћу између 16 и 17 марта гађали су небрањену варош Битољ зрнима са загушљивим гасовима! Они поуздано знају да у вароши нема ни једне војне установе нити утврђења, па ипак су у суровости

сада отерали тако далеко, да убијају жене и децу загушљивим гасовима! То је први пут да једна ратујућа страна спадне тако ниско по моралу! 62 лица било је убијено гасовима, а међу њима 23 жене и 31 дете. 61 жртва овог варварства, коме се не може наћи имена, још су у очајном стању.

Ах, треба видети сву ту невину дечицу, отворених уста као да зову своје мајке у помоћ, згрчених удова и изврнутих очију од болова! То су страшне визије које би требале да учине бесанима ноћи виновника овог рата и оваквих дивљаштава! И нека још и после рата бугарски целати претендују на њихову Маћедонију, па ћемо им показати фотографије те њихове «браће и сестара» које су побили на тако гнусан начин. За такве злочине, који они деле са својим господарима, Немцима, нема ни извињења ни опроштаја. Они их морају испаштати, мучећи се више него ли ове сироте и невине жртве њиховог варварства.

19 марта, Бугаро-Немци су поновили напад: 3 човека, 2 жене и 5 деце били су жртве њихових зрна са загушљивим гасовима.

Бугарски менталитет.

Солун, 9-III-1917.

У извесним круговима Споразума још и дан-данас постоји тенденција, да се утврди разлика између бугарске владе и бугарског народа. Док се прва осуђује са правом, дотле се за други траже олакшавне околности. «Бугарски народ није рђав. Он има изврсних особина, али је повучен на рђав пут људима без скрупула», веле ти, још увек потајни, бугарофили.

Али, у ствари, никада није било тачније изреке од оне да сваки народ има онакву владу какву заслужује. Догађаји последњих балканских ратова могли су отворити очи тим окорелим бугарофилима, који још верују у великодушна осећања поданика Фердинанда Издајице. У ствари, понашање Бугара, од јесени 1914, јасно је доказало да је народ те земље био потпуно

сагласан са својом владом и њеним намерама. Бугарским народ је имао само да натури своју вољу Влади те да се приме помирљиви предлози Србије у јесен 1914, предлози који су уступали Мађедонију готово до граница уговора из 1912 године, а под условом да Бугарска приђе Споразуму и пође против Турака. Али те услове одбише они из Софије, под изговором да неутралност земље не дозвољава чак ни дискусију о тим предлозима. А као одговор на те покушаје помирења, поданици Кобургови нападају на вардарски мост близу станице Струмице, напад приликом кога погинуше многобројни српски војници, у најкритичнијем моменту по њихову отаџбину. У то време Бугарска није још била у ратном стању са Србијом, и, да народ није у ствари био потпуно сагласан са својом владом, подигао би се неки глас да протестује против овог очигледног прекида неутралности на штету Срба. Али се ни један глас не диже међу новинама у краљевини, него баш на против сви се сложише у томе да честитају ову подвалу старом савезнику. Исти овакав маневар, само са много знатнијим снагама, понови се у месецу априлу 1915, а нико у земљи не рече ништа ни против њега, него новине, и оне владине као и опозиционе, продужише најбешње нападе против Срба и њихових Савезника. У ствари, још је тада целокупна Бугарска, и народ и влада, била придобивена златом из Берлина а официри Виљема Хоенцолерна су већ радили у Врховној Команди у Софији, која је само чекала погодан моменат, па да нападне на оне чију је снагу оценила као слабију према Тевтонима и њиховим вазалима.

Влада бугарска, у сагласности са народом, није се поводила ни за каквим племенитим осећањем, већ је ишла за политиком «највеће користи». Ти су људи, уосталом, неспособни да се даду водити осећањима. Њихови савезници, Немци, знају то врло добро, и велики немачки лист «Фосове Новине», под 7 јануаром о. г., признаје то следећим речима: «Већ у току последњих година, а пред овај садашњи рат, бугарски државници су изјавили у више згодних прилика да

Бугарин, ватрени родољуб, није подложен никаквом осећању. Један велики државник бугарски, упоређујући Беч и Петроград, овако се изразио: «За нас је добра тетка она која нам пружи већи колач». Од тога момента, та се истина није никако мењала. Видеће се јасно после рата да је Бугарин створен само за практичну политику и да му никаква сентименталност не смета».

Берлинске новине су тачно виделе. Бугарин, и онај из владе као и онај из народа, увек ће тражити добру тетку са већим колачем. Али јој он неће бити захвалан, он ће јој просто окренути леђа чим нађе другу неку тетку са још маснијим залогајем. Овог словенизараног Туранца руководи само жеља за добити, лакомство, жудња за грабљењем. Тако, сељак из те земље воли службу у војсци не зато што њоме сарађује на одбрани своје отаџбине, већ зато што уштеди своје грађанско одело за оно време док је у пуку.

У току овога рата имао сам више пута прилике да констатујем код човека из бугарског народа ово лакомство које у њему убија сва добра осећања. Тако су заробљеници, које су нам доводили за време борби око Битоља, готово сви тражили да их пошаљу у Француску. Упитани за узрок те жеље, одговараху наивно да се надају у Француској зарадити пара.

На Кајмакчалану Бугари убијаху српске рањене војнике уз узвик «Паре, Срби!» Да би добили оно злехудо мало пара од ових несретника, ти су људи повредили најсветија права човеченства!

Не, у маси, бугарски народ није бољи од своје владе. Свакако нема правила без изузетка. Поуздано је да има и међу њима људи чија су осећања узвишенија и који, вероватно, данас горко сажаљавају огромну грешку, и шта више, неопростиви злочин свога народа. Али они не дигоше свог гласа, а ако то и учинише, не учинише довољно енергично да би спречили извршење злочина.

На увиђавности је Савезника да, по рату, пронађу тих неколико ретких јагањаца међу хордом дивљих вукова. А бугарски народ, крив исто онолико

колико и његова влада, мора бити примерно кажњен. Нека се одбаци једном та лажна теза о разлици између бугарског народа и бугарске владе и нека се присети да неће више бити правде на свету, ако се обоје не казне без сажаљења. И нека се сети, да ће овај народ без осећања наградити само својом незахвалношћу онога који му буде великодушно опростио погрешке!

Један бугарски документ.

Солун, 2-VII-17.

Следећи документ, који овде копирам по оригиналном тексту, пао је у руке савезничке војске:

Штаб 17 пеш. пука
Доростолског
Бр. 40585
1-VI-1917 (Кала-тепе)

Командиру 15 чете,

Положај.

Према писменом наређењу Команданта I бригаде 9 дивизије, Бр. 3275 од 1917, а према писменом наређењу Бр. 11744 од 1917 штаба 9 дивизије, достављам Вам овим, господине поручниче, копију резиме-а акта Министарсва Војног Бр. 463 од 1917 на Ваше лично располагање, с тиме да га саопштите свима војницима поверене Вам чете.

(./. Копија приложена).

Командант потпуковник
потп. *Филипов*

Ађутант: потпоручник
(потпис нечитак)

Министарство Војно
Софија, 20 маја 1917.

Врло хитно!

Штабу Врховне Команде

Бустендил.

Одговор на Бр. 28012 од 13 маја 1917. Према наређењу господина Министра Војног, извештава се

Штаб Врховне Команде да гласови, који су допрли до војника, о томе да су заробљеници и радници из Моравске Области, у току својих радова у пољима, узнемиравали и вређали и нападали мирно становништво, нису верни. По краљевини су кружиле такве измишљене вести, али је анкета утврдила да су ствари и сувише претериване. До сада се сазнало само за неке жалосне случајеве, а на име: 1) близу Карова; 2) у срезу Орханиском близу Новацени; 3) између Орханије и Мездре, у околини Векарела и Побитог Камика. (Сва се ова места налазе у Бугарској).

Министарство Војно и Министарство Унутрашњих Дела сазнали су само за те случајеве: све остало је измишљотина. У ствари, до доласка радника — регрута из Моравске Области, бегства српских заробљеника била су врло ретка и без предумишљаја. Она су се дешавала само онде где је надзор био недовољан, на пример; у комисијама за реквизиције, код резервних слагалишта Интендатуре и код приватних лица. Од како су дошли људи из Моравске Области, бегства су учестала. Ту скоро је Министарство Војно издало наређење Војној Инспекцији Моравске Области да гони и хвата бегунце. У том случају ухваћени се шаљу у Пасмакли и Широку Луку, где се кажњавају батинама, а затим се употребе на рад на путевима. Сада се тек издало телеграфско наређење, да се саопшти свима заробљеницима Србима, свима интернираним грађанским лицима и регрутима Моравске Области, да ће сви они који покушају бегство бити стрељани, њихова имања конфискована, а њихове породице послате у област Крџали, и њихове куће спаљене; другови оних који побегну биће кажњени истим мерама, ако на време не извести власти о намеравању бегству.

Министарство Војно намерава исто тако да премести све заробљене Србе из прве и из шесте дивизијске области у трећу и четврту, смењујући их, у колико то буде било могуће, Русима и Румунима. Исто тако, издато је наређење да се сви Срби, који су радили код приватних лица, пошаљу понова у депо-е и да се, за време жетве и косидбе, употребе при при-

стаништима, железницама Дековил и за оправку путева. Сем тога, издато је наређење да се све грађанско бугарско становништво дуж старе српско-бугарске границе наоружа, а исто тако и становништво у унутрашњости, свуда где има заробљеника. Иста ће се мера предузети и у близини путева, којима се обично врше бегства.

Према свему томе, Министарство Војно моли Штаб Врховне Команде за наређење да се војници на фронту обавесте, да узнемиравајуће вести и по овоме предмету немају никаква основа.

Потписани: Генерал-мајор *Брадистил*ов, шеф инспекције Министарства Војног, потпуковник *Дамитријев*, шеф оперативног одељења Штаба Врховне Команде на фронту, потпуковник *Ангелов*, официр одржач везе са 9 дивизијом, поручник *Попов*, ађутант I бригаде 9 дивизије, поручник *Манџуков*.

Овај званични бугарски докуменат, кога они из Софије не могу демантовати, као што то обично чине са свима публикацијама које им сметају, врло је занимљив јер доказује следеће:

- 1) Срби, војници заробљени и грађани интернирани, буне се у бугарској;
- 2) Бугарски војници на фронту узнемирени су таквим стањем ствари;
- 3) «Жалосни случајеви» су се десили на неколико места у Бугарској;
- 4) Ти су се «жалосни случајеви» десили баш нарочито по доласку радника-регрута из Моравске Области;
- 5) Силом су регрутовани Срби из крајева око Мораве;
- 6) Међу тим људима има велики број бегунаца;
- 7) Бегунце шаљу у Писмакли и Широку Луку, где их кажњавају телесним казнама и тешким радовима;
- 8) Породице тих несретника казне се тако нечовечним мерама, да је јасна намера непријатеља да уништи српско племе;
- 9) Прибегава се чак и принудном достављању;
- 10) Бугари се труде свима могућим силама да отежају живот заробљеним и интернираним Србима;

11) Оружају своје грађане, те да ови припомогну дело уништења Срба.

Немам потребе да дајем ма какве друге коментаре. Докуменат бугарског Министарства Војног чини сам собом довољно речиту оптужбу против оних који су га написали!

Један докуменат.

Солун, 11-VIII-17

Редов Петар Илић био је на предстражи пре месец дана. Пред зору један бугарски војник излази из рова и даје му знак да приђе. Илић је неповерљив, али му Бугарин привикне да има да преда једно писмо, да се заклео једном српском војнику да ће писмо предати на означену му адресу. Србин никако не верује и чека док онај не баци своју пошиљку и оде у ров, те да тек онда узме писмо.

Тако је пао у наше руке аутентичан документ који страховито оптужује Бугаре. Пре него што га овде објавим, рећи ћу да сам лично, на самом месту, извршио анкету, да бих се уверио да нам је писмо стигло збиља преко бугарског војника. Могу вам дакле потврдити да је ово што ћете читати збиља предао Петру Илићу један Кобургов војник. Извесна имена личности и места су изостављена из лако појмљивих разлога.

Планина..... 10. маја 1917.

Драги мој Чедо,

Ево ме у планини, мом жалосном стану. 28 априла сам побегао из бугарског затвора, у који су ме ставили пошто су ме заробили приликом побуне близу Курвин града, где смо се борили прво са немачком дивизијом — нас је побуњеника било 2500 — коју смо потукли и принудили на бегство. После тога нападоше нас две дивизије бугарске са много топова и митраљеза. Тада, у крвавој борби заробише ме са још другова, ставише у затвор, и осудише на вешање. Али у

току ноћи, Х нападе Прокупље, поби стражу и избави нас; и тако нас опет ево у планини. Бугари су били позвали све становништво од 17. до 65. године и узели га у војску. Одмах их шаљу на западни фронт. Послали су у Цариград сву децу од 12. до 16. година. Такви варварски поступци сурових Монгола изазвали су побуну. Мајке су прво, слушајући очајни крик своје деце, нападе камењем бугарске војнике, и тада отпочне побуна. Бугари дигоше многобројна вешала свуда и обесише много жена и деце. То је народ довело до очајања. Сви скочише и јуришаше на бугарска слагалишта, и тако жене и деца добили оружје, прво у Прокупљу, а затим Лесковцу, Врањи, Лебанима, Власотинцима, Зајечару, Књажевцу, Пожаревцу и у свима селима која су Бугари окупирали.... Прво нас је напала једна немачка дивизија, коју потукосмо. Она изгуби 800 војника. Било је борби око Лебана, Прокупља и Лесковца. Упутили смо се били ка Нишу, где заузесмо слагалишта. Али се ту сударимо са две бугарске дивизије. Развише се крваве борбе у којима ми бисмо у почетку јачи, али Бугари гурају испред себе наше жене и нашу децу тако да бисмо морали пуцати на њих. Повукли смо се у планину све до Курвин града, где се развише огорчене и крваве борбе, у чијем току пристигну мађарска појачања која нас нападну са леђа. Ту ме, са још десеторицом другова, заробише, јер сам био одвећ изнурен. Осудили су нас на вешање, али док су се дизала вешала, један батаљон побуњеника упаде у Прокупље, поби стражу и избави нас. Можда нећу више бити у животу када ти будеш читао ово писмо, али побуне неће нестати, јер Бугари систематски раде на уништењу наше расе. 25 априла они су железницом спровели 8000 деце од 12 до 15 година за Цариград. Многа су деца успут искакала из воза и тако изгинула. Издали су наређење становништву да се сваки мора вакцинирати против богиња, али су место вакцине инокулирали људима болести. Када се за то са знало, од једног Чеха лекара, свет више не хтеде долазити и сви побегоше са децом у планину. Бугари тада отпочеше вешати становнике у Лесковцу, Власо-

тинцима, Лебанима и Нишу, натерујући свет да присуствује тим свирепствима. Обесили су за језик црквењака Јордана на сâм Ускрс, и тај несретник се страховито мучио док је умро. Било је ужасно видети како су обесили дванаест српских војника, који су заробљени на међедонском фронту. Читали су им смртну пресуду: «Ви сте издали вашу заставу и вашу браћу, те не можете бити ни лојални бугарски поданици». Кажи војницима да је боље да се убију него ли да се предају. Боље је и то него да их муче ови Черкези, јер они обесише и мучише све које заробише тамо доле.

Ето ти, драги мој Чедо, бледе слике онога што се дешава у Србији. Побуну није могуће ничим и никакo угушити, и она се шири непрестано. Међу нама има и бугарских бегунаца из околине Видина и из Средачке Области.

Ово ће ти писмо предати један Бугарин, кога смо заробили и пустили пошто се заклео да ће га предати на солунском фронту. Он је био рањен и ми смо га превијали. Оздравио је, своју децу предао Х....

А сада, збогом, драги мој Чедо. Уверен сам да се више нећемо видети; нека ти ово писмо остане као успомена на наш стари, лепи заједнички живот који је сада завршен.... Очајни дани, сурова судбино, сирота отаџбино! Рука ми дрхће, а срце ми се леђи у грудима кад чујем стални плач и јадиковање деце, избегле у планину.

Збогом, Чедо! Збогом, брате!

Твој Х....

Наши листови објављују да је прелат бугарски, Стефан, послан к нама са мисијом да придобије потпору швајцарске владе за бугарске захтеве. Нека му наш Федерални Савет одговори тиме, што ће му показати ове писмо које је најсилнија оптужба против његових земљака!

Бугари у прегаженој Србији.

На српском фронту, 15-X-17.

Бугари су тврдили пред светом да су крајеви око Тимока и Мораве у освојеној Србији, етнографски узевши бугарски. Непотребно је истицати лудост ове тврдње. Али они су њу хтели да користе да би свету објаснили свој злочин против човечности: насилно регрутовање за бугарску војску сиротих Срба из тих крајева, Срба које су слали на солунски фронт, да се тамо боре против своје рођене браће.

Сада сазнајемо из самих бугарских уста како тај грабљиви народ поступа са својом «браћом по раси» у освојеној земљи. Испитах ту скоро два бугарска заробљена војника, који су провели више од годину дана у крајевима око Неготина и Зајечара. Обојица имају извештај бољи положаја у грађанству у нису прости сељаци. Ево шта су ми они причали:

Гувернер Освојене Србије био је генерал Протогеров, човек суров и бесан. Он је издао наређење свима командантима да стрељају без икаква испита, све оне становнике који им буду изгледали сумњиви и да депортирају у Малу Азију све породице тако стреланих грађана. Шта више, позван је све своје потчињене да му поткажу све оне који нису задовољни режимом, да би их могао депортирати. Оваквим мерама успео је да испразни земљу, јер, очигледно, Срби нису могли бити задовољни режимом терора који су им наметнули освајачи.

«Тиме је генерал оставио становништво на милост и немилост војничинама, чиме су се ови користили и побили много света да би пљачкали, свуда где год су могли што упљачкати. Убијали су без призрења и без разлике, и људе, и жене, и децу. Један од моја два сведока видео је на Рудној Глави (срез доње-милановачки, округ неготински) како су војници побили петнаестину жена и деце које бежу скупљене око једне куће. Када их је упитао за разлоге тих убистава, одговорише му да им је наређено да побију сва лица која сретну на путу. Ово се десило у месецу мају 1917,

а убице су из 9 пешачког бугарског пука. Командовали су им капетан Петар Мусаков и потпуручник Христо Васиљев. По убиствима запалише село.

У марту 1917 највише је света побијено у Бољевцу и Бору. Официр који је командовао тим зверствима био је поручник Кочјев, из 9 пеш. пука. Да би подстакао ревност својих људи, тај поручник им обећао да ће им платити 20.000 лева из пљачке коју буду придобили по селима. Али не одржа обећање, него им даде минималне суме. Незадовољни војници су свуда причали шта им се догодило и открили су, у исто време, факт да је Кочјев послао својој породици, у Плевну, 150.000 лева, колико је прикупио приликом својих пљачкашких експедиција.

Уосталом, све су војне власти гледале свим могућим начинима да дођу до пара и да се лично обогате. Оне су изнуђавале новац, пљачкале и убијале. Реквизиције нису никад биле плаћене, него би се, овда онда, давале сеоском кмету «расписке» које нису биле исплаћиване.

Да би имали што чешће прилике да се пљачком обогате, војници су се преоблачили у грађанско одело и ишли ноћу по селима, те крали и убијали. Затим су оптуживали некакве измишљене, комитске српске чете за та недела. Војне власти су тада, користећи се тим оптужбама, организовале убијање оптужујући становништво за побуну. Тако су у срезovima: кучевском и доње-милановачком војници бугарски извели један упад српских комита, а власти су одмах осудиле многе на смрт, «да би угушиле побуну». Убице су биле из пешачких пукова 9, 11 и 12; овим последњим командовао је пуковник Костов.

Начин рада био им је овакав: Војници прикупе све становнике «побуњеног» села и нареде им да собом понесу сав свој новац, јер ће их интенитирати у Бугарску. Кад сви буду тако готови за пут, војници их поубијају и опљачкају лешине до голе душе. Врло често би, после тих убистава, запалили село. Вреди забелижити и то, да је бугарска држава конфисковала, у своју корист, сва имања тако побијених, као и свих

депортираних људи. И држава и војска, дакле, хотимично врше уништавање становништва и систематско пљачкање освојене земље. Изјаве мојих сведока Бугара од данас само су нова потврда факата која сам већ одавна изнео.

У месецу јулу, генерал Протогеров би смењен и на његово место дође пуковник Тасов. Бугари су регрутовали за своју војску све људе од 18. до 35. године. Тако, у кладовском срезу, где је један од мојих сведока пробавио извесно време, 170 људи узеше у војску Фердинанда Издајице. Један батаљон, образован од Срба, би послат у Ћумулчину, остале упутише у Бугарску.

Ето аутентичних обавештења која се врло рђаво слажу са оним што би сѐфијска влада хтела да свет мисли о њој. А напротив, она се савршено поклапају са оним што смо досада сазнали о начину бугарског поступања према несретном становништву које држе привремено под својом влашћу. Овакво понашање «балканских Пруса,» како се радо називају Бугари, срам је за човечанство и требало би да оно изазове гнушање целог света. Али, гле, овај дуги рат одучио је неутралце од узбуђивања. Угаљ, шећер, брашно итд. више их се тичу него ли ове страховите патње једног народа. А ја сам, међутим, убеђен, да би енергичан протест неутралаца натерао те варваре да мало више воде рачуна о правилима савремене цивилизације, јер се тим људима без срца не може ни говорити о правилима најосновније човечности. Историја ће осудити ово одсуство храбрости!

Понашање Бугаро-Немаца у освојеној Србији.

Солун, 25-VIII-17.

Из дана у дан расту аутентична сведочанства о понашању освајача Србије. Данас ћу да репродукујем овде изјаву једног грчког лекара, који је био у српској служби као срески лекар грачанички, Др. Атанасиадеса. То је мирна и објективна изјава једног чо-

века од науке, који не прави од својих речи драме, но који прича мирно шта је све преживео.

«Ја сам грчки поданик, али сам био контрактурални српски лекар у грачаничком срезу, а становао сам у Приштини. Када се српска војска повукла из те вароши, ја сам у њој остао, рачунајући да ме непријатељ неће малтретирати, јер се тада Грчка није налазила у ратном стању са Централним Државама. 10 или 11 новембра 1915, око 2 часа по подне, у Приштину је ушла бугарска коњица, а одмах за њоме и немачка и аустриска пешадија. Првог дана нису вршили никаквог насиља, али већ другог дана војници навалише на затворене дућане, обише их, и дигоше све што су могли наћи, тако да се у њима више ни игле није могло наћи. Највише су пљачкали немачки војници. Пљачкали су и приватне куће, а нарочито оне где је било намирница у већој мери. Са зграда су дигли сву дрвенарију да наложе ватре. Првог дана, Немци су захтевали од општине једну малу количину намирница; дали су им све, сем 500 кила какао, 500 кила кафе и 1000 кила шећера. Затим су подигли своје захтеве и, кад су их и тог пута задовољили, затражише више од 100.000 кила кукуруза који је припадао округу и почеше да реквизирају силом. Давали су само реквизиционе бонове, у већини случајева неправилне и неисправне; врло често, на тим боновима писало је, на немачком језику: «Када се краљ Петар врати, платиће ти!» И такве су бонове давали људима који не знађаху ни једне речи немачке. То су радили Немци. Општинске одборнике су одмах интернирали. Командант места, неки Хартман, претио је да ће их све побити, ако му не набаве тражене намирнице. Немци су узели све кревете из болница, са којих су истерали тешко рањене војнике. Те су кревете послали у Аустрију. Што се мене лично тиче, узели су ми мог коња и 5 до 6 кола сена и дали ми за то реквизициони бон. Варош Приштина је одмах подељена на бугарски и аустро-немачки део, између којих је била граница река која протиче кроз варош. Затим су почели да интернирају становништво, а нарочито све-

штенике, од којих ни један не остаде. Турци, који пред долазак Бугаро-Немаца беху сретни и задовољни што им се приближују вароши савезници Турске, сад почеше жалити за Србима, јер никад не могадоше поверовати да ће Немци и Бугари тако поступати са њима. Један виђени Турчин, Х...., рече ми да жали за српским властима, јер ове никад нису поступале овако као Немци и Бугари. Оно што је Турке нарочито доводило до очајања било је понашање официра и војника према њиховим женама. Било је случајева да су се ови последњи затварали у собу са Туркињама, а мужеве њихове држали у суседној соби. Тада су их «служиле» жене, тако да су мужеви из суседне собе могли све лепо чути. Због тога су Турци убили неколико подофицира и официра немачких».

Д-р Атанасиадес напушта Приштину, иде за Крушевац и Свилајнац, а после за Београд. «У Београду сам остао 13 дана и добио дозволу да практикујем. И ту је било много трупа. Виђина кућа беху опљачкане и многобројни возови, пуни сваковрсних ствари, одлазили су за Аустро-Угарску и Немачку». Доктор се враћа у Свилајнац одакле га заступник команданта места, поручник Пантев, шаље за Ниш. Ту је Атанасиадес видео своје бугарске колеге и са њима разговарао. «Д-р Јеридас, пуковски лекар, исприча ми да је тај поручник Пантев наредио да се 24 заробљена српска војника доведу у један виноград и ту их лично он, својом руком, кундачки побио. Одвели су ме у Ниш и затворили ме до даљег владиног наређења. Разговарао сам са стражарем под мојим прозором. Он је био Македонац и рече ми да је Србин. Причао ми је да је много света побијено од интернираних у Бугарској. Знао је апсолутно поуздано да су убили два свештеника и два учитеља. Чуо сам да су Немци у Свилајнцу побили 34 лица, а да су у Крушевцу врло много сељака и сељанки вешали под изговором да су нападали на немачке војнике. Бугари су уништили све српске књиге. Депортирали су све свештенике и учитеље, и засновали бугарске школе са принудно обавезним курсевима бугар-

ског језика. У исто време отпочеле су депортације у маси у циљу уништења заосталог становништва».

Доктора су послали у Велико Трново, у Бугарску, као болничког лекара. Бугари су га у почетку третирали као заробљеника, а доцније му одредили злехуду платицу. «Близу Трнова има један заробљенички логор са 50 до 60 српских официра. Официре су хранили врло рђаво: пасуљ без меса, без масти и хлеб од кукуруза. Живе у кабинама висине 1.50 метар, врло влажним и увек пуним воде кад год пада киша или снег. Зато су сви и били болесни. Дају им месечно 75 лева без обзира на чин. Униформе су им потпуно похабане и пропале. Наморавају их да плаћају болничко лечење и тада им укину плату. Једнога дана, један потпоручник који је био у мојој болници тражио је да иде код зубног лекара, да му се плумбира зуб. Када је дошао код зубног лекара, овоме се не допаде што потпоручник носи кокарду на капи и стаде беснети. Официр не хтеде скинути свој знак, а зубни лекар га прво удари, па затим нареди војницима да га, чим падне ноћ, изведу на пут ван вароши. Када су војници довели потпоручника, у први мрак, на означено место, дантист, који се ту био прикрио у заседу са једним бугарским официром, искочи од једном и, пре но што би га војници могли спречити, удари ножем у леђа српског официра и побеже у мрак. Убод је допро до плућа. Војници, и сами збуњени толиким подлаштвом, пренесоше рањеника у болницу и известише команданта места, који не предузе ништа против зубног лекара».

Атанасиадес је остао 15 месеци у Бугарској, у којој је констатовао опште незадовољство међу становништвом и скупоћу намирница. Најзад смиловаше се и пустише га те оде у Ниш, где га опет затворише. «Био сам у ћелији са Х.... трговцем из Ниша и још једним Србином који ми изгледаше некакав имућан сељак. Они ми испричаше да су се Бугари одали систематском пљачкању и да непрестано прете грађанима интернирањем само да би изнудили новаца. Затворе људе и пуштају их само ако плате одређену уцену. Х.-а су тако уцењивали 5 или 6 пута, а овај последњи

пут је већ 23 дана у затвору (до дана када сам ја пошао из Ниша). Само у једном једином селу су тим начином Бугари узели 600.000 динара; то је село близу Ниша. Исто ми је потврдила и једна жена која је била стављена у затвор, а и муж јој је био затворен у неком другом месту.

Ето шта и како раде Бугари, ти исти Бугари који нам шаљу пропагаторе да нас придобију за своју рђаву ствар!

Бугари у окупираној Србији.

Солун, 14 Ш-17.

Члан 23 Хашке Конвенције каже: «Исто тако забрањено је ономе који води рат да приморава сународнике противничке стране да учествују у ратним операцијама управљеним противу њихове земље».

Бугари, који подражавају пример својих савезника Централаца, наравно похиташе да погазе и овај ратни закон који је један од најприроднијих за сваког иоле савесног човека.

Већ одавна нам је познато да је влада Фердинанда Кобурга наредила регрутовање у освојеној Мађедонији. Становници ослобођених села су нам то испричали. Срећом по ове, Бугари немадоше довољно времена да заврше регрутацију потпуно. Савезничке трупе су стигле на време. Знамо за тај факт и из признања штампе, и то штампе непријатеља споразума. Тако «Мађарорсаг» од 28 априла 1916 вели: «Икдам», цариградски лист, потврђује вест да је бугарски посланик у Цариграду, Колушев, отишао у Софију по једној врло важној мисији. Његов пут стоји у вези са регрутацијом мађедонских поданика, коју је наредила бугарска влада. Како у Мађедонији постоји знатан број Турака (мухамеданаца), турска и бугарска влада се труде да по овом питању дођу у сагласност.»

«Мир», из Софије, под 31 августа 1916 објављује: «Младићи из 4 набора (класе) из Дојрана треба да се одазову позиву 5 идућег месеца, у Валандову. У дру-

гим окрузима окупираних територија младићи ће се сакупити у њиховим среским местима».

Већ је регрутација у Мађедонији била потпуно незаконито дело и потпуно у опреци са Хашком Конференцијом. Али су Бугари могли, захваљујући или управо користећи се до краја чврстим пријатељствима која имају још и дан данас у круговима Споразума, да наводе много олакшавних околности. Мађедонија је била под Србијом свега две године, а, по версијама из Софије, становништво је готово сам Бугарин. А такви аргументи пале код оних који су сачували слабости према поданицима Кобурговим, и ако су ови словенизирани Туранци извршили толика издајства!

Али зар ти окорели бугарофили могу да опросте својим балканским љубимцима факт регрутације младих људи и здравих старијих људи са територија старе српске државе, Србије? Да, ми данас знамо поуздано да су Бугари наредили регрутацију у крајевима око Мораве. Ти варвари хоће да ставе, са оружјем у руци, оца против сина и брата против брата! Може ли бити пакленијег злочина?

Влада из Соофије наићи ће одиста на врло јак отпор од стране несретних Срба који стењу под јармом непријатеља. Младићи и старци из моравских крајева никад неће пристати да пуцају на своју браћу, која иду да их ослободе. Али та непослушност, предвиђена са рачуном у Софији, даће изговора да се униште и савршено упропасте сви горди сељаци демократе, које мрзи Бугарин, јер је халапљив и без срца. Осудиће се на смрт бегунци и непокорни бунтовници лажном правдом.

Да ли ће се пустити да прође и ова гнусоба мирно и хладно? Зар неутралци неће осетити да је злочин присуствовати таквом сраму, а не дићи свој глас у енергичном протесту? Такво једно недело као ово које Бугари хоће да изврше у окупираној Србији заслужује своме виновнику изгнанство из човечанства. И неизбегна је дужност неутралаца да то и кажу у очи целатима Србије!

Докуменат који оптужује.

Солун, 27-XII-16.

Већ је више пута и неутрална и савезничка штампа оптуживала аустро-угарску владу да се служи врло мало човечним средствима према Србима, а да би унела аустро-немачку «Културу» у освојену Србију. Ја сам устао лично против метода којима се служе привремени победиоци, ослањајући се на обавештења из сигурних извора, као и на оно што је признала противничка штампа и сама. Одговор из Пеште и Беча био је увек исти: те су оптужбе измишљене инфамије непоштених противника; ми поступамо човечно са становништвом у Србији и оно нам то и само признаје». Шта више, званични орган њихов «Београдске Новине» веле нам да ће се учинити оно чиме се оптужују привремени победиоци, ако се не престане одмах са тим нападима: казниће се невино становништво и тако оно начинити одговорним за оптужбе аустро-угарске владе од стране журналиста неутралних и савезничких.

Данас ево преда мном документа који показује да смо имали право кад смо говорили о нечувеним зверствима аустро-угарским. Нашли смо у џепу једног немачког официра, погинулог на фронту битолском, докуменат довољан сам собом, као необично компрометантан, као најстрашнија оптужба против управе «Његовог врло католичког Величанства». То је дописна карта са сликом вешања шесторице сељака, у Крушевцу, у Србији. На шест дигнутих вешала висе, руку везаних на леђима, шест несретних сељака. Са свих страна ових срамних стубова официри и војници немачки, а нарочито аустриски, гледају овај приказ који се иначе обично врши у тајности и на тишини и миру у каквом скривеном дворишту затвора. Оно што највише оптужује, то је израз тих гледалаца: лица им одају задовољство и радост! Шта да се каже о замисли тих целата да све ово ставе на карту? Је ли то садизам или суровост животиње која више већ не зна како да задовољи своју крвожедност. У сваком

случају, такви поступци бешчасте њихове ауторе за вечита времена. Не знам шта су ти сељаци згрешили те да их вешају? Вероватно су били патриоти и нису могли сносити освајаче. Али зар права култура, не она са «К», не учи да смрт треба поштовати чак и код свог најгорег непријатеља? Речено је да ће Аустро-Угарска пропасти са својих сопствених грешака; нађени документ код немачког официра доказује да је ово пророчанство сасвим основано.

Аустро-Бугаро-Немци у Освојеној Србији.

Солун, 20-11-17.

Српска влада је ту скоро објавила «Плаву књигу», упућену владама потписницама Хашке Конвенције; у књизи су повреде права које су починиле власти немачке, аустриске и бугарске у окупираним српским територијама. И ако ратне операције нису свршене, српска влада је била у стању да сакупи извештај број докумената који показују радње противне праву и човечности, а које је починио освајач према становништву на српској окупираној територији. На 110 страна великог формата, Србија, позивајући се на осећања правде и човечности цивилизованог света, понова протестује код сила потписница IV Хашке Конвенције против повреда чланова: 4, 6, 7, 18, 22, 23, 27, 28, 43, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 55 и 56 хашких правила.

У ствари, ова плава књига је кратак преглед свих недела која су починили Централци и њихови вазали у несретној земљи Краља Петра. Лична истраживања доносе ми свакодневно теже документе него што су изводи из непријатељских листова, кратке изјаве очевидаца, неутралних или Срба, скупљени у владиној публикацији која и сама чини страховиту оптужбу против оних који нису поштовали ни свој потпис на једној међународној и човечној конвенцији. Данас ћу објавити само две стварчице.

Члан 23 Хашке Конвенције вели: «Исто тако забрањено је ономе који ратује да приморава сународ-

нике противничке стране да учествују у ратним операцијама управљеним против њихове земље». А шта су урадили од овог параграфа Централци и њихови пријатељи? Српски војник, Анђелко Цветковић, родом из околине призренске, у Србији, кога заробиши приликом повлачења код Гиљана а узеше доцније у бугарску војску, даће нам одговор на то питање:¹⁾

«Рођен у Старој Србији, служио сам у 24 косовском пуку. У моменту када нам је Аустрија објавила рат, будем одређен у 1 пук, и са њиме сам учествовао у борбама на Церу, Дрини и код Београда и био рањен. Када су нас Бугари напали, мој је пук оперисао код Цариброда, одржавајући везу са тимочком дивизијом на железничкој прузи Пирот — Цариброд. За време борбе код Гиљана заробише ме са још 800 другова. Арнаути су нас спровели за Прешево, а одатле преко Куманова, Криве Паланке, Ђуешева и Ђустендила. Крв ми се леди у жилама, када се само сетим оних бруталних призора и дивљаштава, кад смо били изложени, тих мрачних дана којих се одигравала судбина Србије, мукама од наших спроводника Арнаута. Они су кундачки убијали људе или пуцали у гомилу, само из дивљачког задовољства да виде како тече људска крв. Бугари и Арнаути су извршивали смртне казне на једном брежуљку сасвим близу Гиљана; ту су убили око 80 заробљеника из Старе Србије. Сва су села бивала пљачкана и предавана пламену, док су бесконачни низови стараца, жена и деце, гоњени и јурени и мучени хордама бугаро-албанским, бежали са свих страна изгладнели и изнурени од хладноће и умора.

«Марта месеца, Бугари подвојише заробљенике из Старе и оне из Нове Србије и почеше вежбати ове друге. Обука је трајала два месеца. Поред наших моралних и материјалних мука које су нас давиле цело време нашег мрског ропства, претрпесмо још једну нову и гору муку; забранише нам да говоримо српски. За сваки преступ против овог срамног наређења

¹⁾ Изјава која је већ објављена у чланку: «Бугари и заробљени српски војници» (стр. 33) али коју морамо овде поновити.

измишљане су невероватно рафиниране казне. Говорише нам «Ви нисте Срби; нема више Срба, они су ишчезли са овог света!» По свршеној обуци послаше нас у гарнизоне по разним варошима, а после извесног времена, у пукове на фронт; ту сам само чекао прву прилику да се предам. Док сам био у првој линији у рову, једна сурова мисао није ме напуштала ни дању ни ноћу: да ми се не деси та несрећа да убијем свога брата, за кога сам знао да је у нашој војсци, или да он мене не убије. Добри Бог нас сачува од тога, и сада ми је једина срећа да нађем свог брата и да одмах, уз њега, понова ступим под нашу славну заставу и да се борим против најмрскијег и најсрамнијег непријатеља који је икада постојао!»

Ето изјаве српског војника Цветковића кога узеше у бугарску војску презирући сва права. Могао бих дати из мојих докумената још оваквих примера, јер их има врло много. Али и овај је сам довољно типичан и читаоци «Телеграфа» извући ће већ закључке из њега.

Други докуменат је дописна карта која представља вешања грађана у Јагодини, у Србији, врло слична оној о којој сам причао читаоцима «Телеграфа» прошлог децембра, а на којој су била вешања у Крушевцу, у Србији. Ова друга, нова карта нађена је код српског војника Душана Видојковића, који ју је опет нашао код потпоручика 6. чете 2. батаљона, 11. пука пруских гренадира, Бернхарда Вевериха, погинулог 8./21. новембра 1916. на коти 1050 на Чукама.

Видојковић није приписивао велику важност тој карти коју нађе код мртвог непријатеља и метнуо је у свој бележник где је се врло рђаво провела. Али поред свих превијања, савијања и подеротина, ипак се врло јасно види слика. А она је гнусна! Осам сељака и грађана висе о осам вешала брижљиво поравнатих. Лица у жртава покривена су марамама а руке и ноге везане јаким конопцима. Два аустријска војника, врло млади људи, стоје поред првог обешеног у »фотографској пози«, а тај први обешени изгледа неки имућнији грађанин судећи по оделу. Трећи је Аустријанац још на лествицама помоћу којих је обешена не-

сретна жртва. Осмех тог човека изказује сву дивљачку радост коју му проузрокује овај гнусни акт.

Пред редом стубова, сакупљени на неколико корака испред вешала, официри и војници посматрајући приказ. Међу њима је и један у грађанском оделу отворене боје са сланим шеширом, који изгледа да се врло заинтересовао овим гнусним приказом.

Каква глупост од Аустријанаца да овековечавају своја недела на овај начин! Зар они не увиђају да су такви документи оптужбе против њих самих, и то страшне оптужбе? А за нас, који смо већ одавна изражавали наше презирање према варварском држању тих људи у освојеној Србији, за нас које су због тога назвали не само у аустро-бугаро-немачкој штампи већ и у извесној германофилској неутралној штампи, лажовима, проданим душама и опадачима, за нас какав реванш! Фотографија не лаже, целати несретне земље Краља Петра неће моћи више да одричу своја гнусна недела! Они ће покушати да те обешене назову шпиунима, којих су се морали отрести ради своје сопствене безбедности. Али зар шпиуни нису храбри људи који су остали верни свом краљу и кад је овај у изгнанству? Пристајемо да су опасни по наше непријатеље; али да ли људи који знају шта је част и који умеју да сами себе поштују, да ли ти људи фиксирају на слици на дописној карти смрт родољуба, смрт на коју су морали осудити те људе ради своје безбедности? Не, и по хиљаду пута не! Ова аустријска карта даје противницима Централаца страховито оружје, а у исто време је ужасна оптужба против оних који мисле да имају монопол на «Kultur» написану са K!

Манија дописних карата са вешалима.

Солун. 15-III-17.

У току последњих 25 година развила се нагло индустрија дописних карата са сликама. Рђави хромо-литографски нацрти постали су данас добре фотографске репродукције, фотографуре, па и фотографије на

картама са бромуром сребра. Таква дописна карта баш је тако згодна стварчица! Она овековечава тако лепо све сретне догађаје и фиксира тако пријатна места на савршен начин! Нема човек више потребе да замара мозак састављајући дуга писма! Има само да стави своје име на лепу илустровану дописну карту и да даде уобичајена поздравља, па је онај који прими ту пошљику потпуно задовољан.

Аустријанци су, како изгледа, ватрене присталице илустрованих карата, али они бирају слике на један чудан, управо језовит начин. Служе се дописним картама да овековече своје казне вешања. Сада имамо читаву серију аустро-угарских дописних карата, врло брижљиво израђених на картама са бромуром сребра, а које представљају извршење смртних казни на вешалима. Не треба мислити да су то само појединачне карте које нарочито воли некакав маниак заљубљен у језовите призоре! Карте су нађене код три разна лица и види се са њих јасно да су различитога порекла.

Прва која је пала у наше руке представља вешање шесторице сељака у Крушевцу, у освојеној Србији и нађена је код једног немачког официра који је погинуо испред Битоља. Другу је нашао српски војник Душан Видојковић код потпоручника 6 чете 2 бат. 11 пука пруских гренадира, Бенхарда Вевериха, погинулог на коти 1050 на Чукама, а представља вешање шесторице грађана у Јагодини у освојеној Србији. Најзад, последњи и трећи проналазак, нађен код једног аустриског официра заробљеног код Охридског Језера још је важнији: то су 10 карата које све представљају вешања сељака и попа из села Афтовца, у Херцеговини, дакле на аустријској територији али на којој су насељени Срби. На овим картама, датираним месеца марта или априла 1916 виде се све фазе ових ужасних смртних казни. Једна даје полазак из села; осуђени изгледају равнодушни. Друга нам показује одељење војника одређено за извршење казне, са два официра на челу. По свршеном чину, пуковник Маринић (сопственик карте је и ту глупост учинио да потпише име тог целата-пуковника испод његовог лика

на карти) разговара се са официрима, пред стубовима на којима висе обешени, и разговор изгледа да је врло весео, јер се сви смеју са очевидним задовољством. Једна карта нам пак приказује мртве обешене поређане по земљи један до другог као низови дивљачи после успелог лова. Најзад, последњи изглед, врло уметнички израђен, показује место где је извршена казна: свих осам вешала са обешеним жртвама јасно се оцртавају на небу на коме се сунце крије иза облака....

Ова манија таквих дописних карата компромитује Аустро-Угарску. Већ изодавна, оснивајући све на апсолутно поузданим обавештењима којима располажемо, већ изодавна смо изнели свету нечовечно поступање Двојне Монархије према народу у Србији, као и према народу српском у српским земљама које су дуго већ времена под господарством Аустрије. Штампa Централаца и њихових вазала, као и извесна германофилска неутрална штампа, квалификовала нас је као опадаче, лажове и продане људе! А данас нам ево сами Аустријанци доказују, на необорив начин, да смо имали потпуно право кад смо изнели пред цео свет да се у освојеној Србији убија и да се уништава српска раса свуда где је има.

Аустријанци ће приметити да су те карте сликале смртне казне над шпиунима, људима опасним по њих. «Ови обешени су шпиуни, осуђени на смрт за велеиздају итд!» рећи ће ти браниоци бруталне силе. На шта им ми одговарамо: «То су дакле Срби који су хтели да раде за своју земљу. Не поричемо да су ти људи опасни по вас. У рату смо и ви имате право да их се отресете. Али признаћете да ти људи, за које ви велите да су издајце — а ваше тврдње можемо примити са врло великом сумњом кад знамо за извесне ствари, као на пример за Фридјунгову парницу — ти људи нису учинили никакав нечастан злочин, него су, на против, радили као патриоти према својој земљи. Зашто онда тако иронично овековечавати њихове смртне казне на дописним картама? Зашто им наносити ту незаслужену срамоту? Зар вас нису у

вашим школама учили да имате да поштујете смрт и код најгорег злочинца?»

На тим картама нема по један стуб, једна вешала, него на свим тим различитим местима, одмах по 6, 7 и 8 вешала; али да би се дизала вешала у толиком броју треба, значи, искоришћавати их врло, врло често, иначе би се задовољило једном једином справом те врсте коју у другим земљама крију, одмах по употреби, врло брижљиво на потајна места. Број вешала са дописних карата јасно нам прича режим који влада у освојеној Србији и у Херцеговини која је још под скиптром Хабзбурга. Те мрачне и гнусне справе, које се дижу свуда где има Срба, постале су ознаке аустро-угарског господарства, а дописне карте које их репродукују пружају страховиту оптужбу против тог господарства.

Нови докази о повредама ратних закона и међународног права које су учинили противници Србије.

Солун, 12-IX-17.

Писао сам вам и телеграфисао о апсолутно не-легалним маневрима, потпуно противним нашој неутралности, које је покушао аустро-угарски конзулат у Женеви. Али противници Србије не чине безакоња само у Женеви. У освојеној Србији и у својој сопственој земљи ти људи гомилају, свакодневно, повреде ратних закона и међународног права, а од тих повреда многе и многе су гнусни злочини према човечности и човечанству. Они, вероватно, мисле да свет неће сазнати за те злочине, али се варају! Свет ће их сазнати преко неутралне штампе која се ставила у одбрану правде и слободe, јер је храбрија од неутралних влада. Ево последњих недеља аустро-угарских и бугарских која смо сазнали овде; од важности је да их и свет сазна.

Милић Бодић, рођен у Горачићу, у Србији, био је у грађанству момак у кафани, у војсци од 1 маја 1910 редов у 9 пеш. пуку, за време ратова 1912—1913

у 10 пеш. пуку, а за време европског рата служио је као момак у менаџи Врховне Команде српске. Ту сам га виђао свакодневно, прво у Ваљеву, затим у Крагујевцу. За време српског одступања, Бодић се разболе у Феризовићу и ту га ухвате Бугари. Ових дана добегао нам је као бугарски бегунац. Поданици Фердинанда Кобурга узели су у своју војску овог српског војника, чистог Србина из Србије, да се бори против своје браће!

Господин Стеван Нешић је чиновник поштански, сада у Солуну. Он има сина, Милана, рођеног 29. августа 1906 у Београду. У последње време, г. Нешић је био са службом у Зајечару. Син му остаде у тој вароши коју су Бугари окупирали. Тај је дечко ишао у трећи разред школе коју су Бугари организовали у Зајечару, и, на крају школске године, дадоше му сведочанство, које су потписали главни учитељ, Р. В. Илијев и разредна учитељица, Тодорова.

На том сведочанству овај Србин дечко постао је «бугарски поданик» а име му, Милан Нешић, претворено је у бугарско, *Милан Нешов*!

Саслушања тројице српских војника, заробљених код Аустријанаца, а који су успели да се спасу из ропства:

Крста Симић, електричар, рођен 8 сепембра 1890 у Београду, служио у инжињерији, прича: «У Параћину, и околини Немци су прикупили око хиљаду лица, и одвели нас у Дубравицу, а затим, водом, у Ковин. Војници који су нас спроводили, тераху нас да идемо врло брзо. На путу убили су једног болесног који није могао више да иде. Од Параћина до Ковина примили смо свега једанпут једну чорбу». Одвели су га у Хајнрихсгрин. «Ту су са нама поступали на најгори начин. Болесницима који не могаху радити нису давали храну. Изнемогле и исцрпљене су батинали без милости, и много је таквих и помрло од таквог поступања.» Симића су послали у Боцен, где је радио прво у једној ливници, а затим на положајима у Сулдену. На положајима смо преносили жице, топове и други материјал и муницију. Радил смо у зони тученој ватром

талијанске артилерије. Велики број наших заробљених Срба био је побијен талијанским зрнима».

Милоје Живановић, из Божидареваца, рођен 1889, редов VII пеш. пука, заробљен на Струбици, био је отеран на тиролски фронт још у јесен 1915 године. «Ту сам био, са осталим заробљеницима, радио на преносу муниције и дрвене грађе за бараке. Провео сам 11 месеци у местима: Товдимале, Бивидале, Чернинарине. Одатле су ме отерали у Боцен, а затим у Сулден. На том последњем месту сам опет преносио и то пешачку муницију као и артиљериску, радио на електричним инсталацијама и на подизању барака».

Витез Брадиловић, потпоручник у XI пеш. пуку, у грађанству порезник, био је заробљен на Јухору. «Одатле нас поведоше за Јагодину, а после за Сараорце. За четири дана, колико смо путовали, нисмо ништа примили за јело, и, како су многи међу нама били изнурени те приморани да изостају, стражари су такве убијали на наше очи ножем, или су их батинали док не умру.

«Сељанке по селима којима смо пролазили хтеле су нам дати хлеба, али им то наши стражари не дадоше, тукући их.

«На путу, близу Мале Крсне, сретосмо једног малог дечка кога наши стражари натераше да иде са нама. Али како он после кратког времена не хтеде више ићи, него покуша да бежи, један војник га стаде гонити и удари га прво копљем, а затим се скиде с коња и закла га ножем. Чуо сам од сељака да непријатељ разорава све справе и пољопривредне машине, па чак и воденице; свуда је гледао да нанесе што више квара, и конфисковао све намирнице и сву стоку. Сем тога све младиће и људе које би смо срели уз пут, наши су стражари одмах уврстили у нашу групу као заробљенике».

У Хајнрихсгрину: «Поступали су са нама врло брутално, и нисмо никада примали храну коју су нам слали од кућа».

«Послали су ме, са 500 других, у Боцен, где смо радили најтеже радове. Доста велики број наших заробљеника Срба, натераше да копају ровове, да пре-

носе топове и муницију на положај. Све се то радило у ватреној зони, и ту погibe доста наших војника. Велики број тих несретника је умро због рђавог поступања. Сви су се понашали према нама са крајњом бруталношћу. Увек смо били са мађарским трупaма».

Рад заробљеника у ватреној зони и војнички радови у опште за ратне заробљенике строго су забрањени Хашком Конвенцијом, али Аустријанци, као и њихови савезници, презиру те «крпе», које су у осталом потписали, шаљући једни другима дитирамбе у телеграмима којима изјављују «непоколебљиву верност према уговорима».

Аустријанци и српске избеглице у Швајцарској.

Солун, 27-VIII-17.

Централци не признају међународно право, конвенције између цивилизованих држава, итд. Они су то већ изодавна показали. Али би бар могли да поштују неутралне земље у којима имају своје конзуларне власти, и могли би бар у њима да не поступају као да су у својој земљи или у каквој несретној зељи коју су освојили. Али Аустријанци мисле да могу да раде у Швајцарској оно исто што раде у несретној Србији. Следећи докуменат као доказ:

«Дописна карта: Господину—Госпођи Х...улица Х, Женева. Цесарско-краљевски конзулат Аустро-Угарски.

Бр... Женева, 6 јули 1917. Овим се позивате да, по једној службеној ствари која се односи на Вас, предстанете канцеларији конзулата, 9 јула 1917, између 10 и 12 часова пре подне.

Цесарско-краљевски Аустро-Угарски конзулат.

Позив донети собом!»

Овај докуменат показује да Ц. К. Конзулат Аустро-Угарске у Женеви жели да сматра српске избеглице код нас као аустриске поданике и да никако неће да призна правило: да становништво једне освојене земље остаје оно које је било и пре инвазије све док један

правилан уговор о миру не буде одредио чији ће поданици бити становници те земље. Ц. К. Конзулат нема никаква права да даје наређења службене природе оним Србима који живе код нас, а који су и данас грађани своје земље која ће сутра бити херојски ослобођена.

Да ли ће наше швајцарске власти трпети да се тако понижавају ти несретни људи који су нам пребегли? Јер ова карта мора бити увреда за једног Србина! Да ли ће наше власти објаснити тој господи из Ц. К. Конзулата да Швајцарска није Аустро-Угарска? И хоће ли се и даље трпети да се аустро-угарски конзулати користе преписком међу српским избеглицама и њиховим породицама у Србији, преписком која треба да се преда пошти и да је ова даље дели? А и сâм, лично, имао сам прилике да се уверим да се конзулати користе том преписком. Да ли ће се трпети да те аустро-угарске установе на тај начин добављају обавештења о српској колонији, о српској влади, и о српској војсци?

Аустро-Угарска и Срби.

Солун, 7 XI-17.

Већ у више махова сам вам говорио о понашању Аустријанаца према Србима чију земљу, у друштву са Бугарима, њиховим достојним савезницима, држе они први. Као и Бугари и Немци, и они су притиснули тешко земљу исцрпљену од три узастопна рата; пљачкали су и крали су од појединаца све што је вредело; испразнили су стародревне богате манастире, драгоцене уметничке ствари су крали, тај понос једног храброг народа; депортацијама жена, деце и стараца не зна се већ више ни броја, а ми знамо за патње тих депортираних: дизали су вешала у тој несретној земљи на којима су животом платили своју непоколебљиву оданост краљу и отаџбини толики српски родољуби.

Али се још нису усудили, као бугарске издајнице, да узимају у своју војску грађане окупиране земље.

Аустро-угарски управници нису то учинили, можда, из некаквих скрупула човечности које су још заостале у њима, или, вероватније, из страха да не изазову неизбежни скандал у свима земљама где се право још поштује. Не знам то, али знам да је и таквих скрупула, ако их је било код њих, данас нестало, судећи по једном документу који нам је дошао у руке, који је аутентичан, а који смо добили из Женеве. Један млади српски чиновник, рођен у Србији и грађанин српски, који живи у Женеви као избеглица, добио је овакав позив из Ц. К. аустро-угарског конзулата у Женеви:

«Овим се позивате да 11 августа тек. г. представите канцеларији Ц. К. А. У. Конзулата (улица Тепфер, 19), а између 9 и 12 часова пре подне, и да донесете Ваша документа, као и две, неприлепљене, фотографије, ради прегледа за регрутацију. Непредстајање повлачи као законску последицу казну.

За Ц. К. А. У. Конзулат
Лајтнер.»

То је чисто и јасно! Аустро-Угарска хоће да регрутује у своју војску Србе и да их шаље у борбу противу њихове рођене браће која иду да их ослободе! Шта више, отежава свој грех, хладно вређајући гостољубивост неутралне Швајцарске. Уверен сам да ће компетентне швајцарске власти, чим сазнају за овај скандал, учинити своју дужност: истераће из земље и тога Лајтнера и сву ту господу из Ц. К. А. У. К. и известити аустро-угарску владу да има одмах престати са таквом практиком која иде против суверенитета Конфедерације и против најосновнијих одредаба међународног права.

Тиме ће мрдварена Србија и, рећи ћу шта више и то, и увређено човечанство добити задовољење. Али зар сам факт не доказује и другу једну ствар, а не само патентирану повреду свих човечанских права? Зар он изнова и опет не доказује да је апсолутно потребно да нестане та средњевековна држава, тако рђаво управљана? Зар тај факт не баца јаку и отворену

светлост на слабоумност и заслепљеност оних који, међу неутралцима, па чак и међу савезницима, још увек желе да се од коначног слома спасе Двојна Монархија? Држава способна да учини злочин као овај покушан у Женеви опасност је за све земље чији се јавни живот још заснива на правди и слободи. Узалуд ће папа покушавати да заклони «врло католички» дом Хабзбурга миром који хоће да сугерира — јер, не треба се варати, корак папин иде само на то да спасе Аустрију — злочини које су починиле владе из Беча и из Пеште морају се испаштати, и то рашчлањавањем земаља које су оне покрале и отеле. Пословица каже: «Отето проклето!» Аустро-Угарска већ почиње да увиђа тачност те пословице; она ће умрети са свог сопственог греха, а њена смрт неће изазвати жалост, већ ће, на против, бити поздрављена дугим уздахом олакшања!

Депортације у освојеној Србији.

Солун, 12-IX-17.

После читавог низа разних других писаца, белгијски посланик, г. Ј. Ван дер Хевел, објавио је у часопису: «Revue générale de droit international public» речиту и документовану оптужбу против депортација Белгијанаца које врше Немци. Овај рад се појавио као брошура, у Паризу (издавач Н. Pedone); њега треба препоручити за читање, нарочито неутралцима. Ту ће они видети како Виљем Хоенцолерн и његова клика не поштују ништа и како Немци непрестано још газе своје дате речи. И збиља, у пркос конвенцијама и законима које су потписали, два немачка војна ауторитета, најпознатија имена, маршал фон дер Голц и барон Хине, свечано беху обећали да «младићи, а тим пре и људи у зрелијим годинама, неће никада, за цело време окупације, бити ни затварани, ни употребљавани на принудне радове, а не може се ни говорити о томе да ће се белгијски млади људи терати у Немачку, нити силом узимати у војску». А ме-

Ћутим, поред свих осталих повреда права, берлинска влада је учинила и ту највећу инфамију и депортирала масе Белгијанаца у Немачку, где их приморава силом да раде на наоружању против њихове сопствене земље. Држава, која је у стању да тако ради против човечности, представља велику опасност не само за земље са којима засада ратује, него и за све неутралне земље са којима ће та држава сутра, ако изађе из рата као победилац, поступати на исти начин.

Цео свет се подигао са негодовањем и гнушањем, када је сазнао за депортацију Белгијанаца и за депортације становништва у северној Француској. Владе неколиких неутралних земаља, које до тада никада не смедоше упутити прекоре моћној варварској Немачкој, протестовале су том приликом, натеране својим јавним мњењем. Па и сам папа, суверен цркве кога више руководе дипломатски обзири но право хришћанство, сам папа се придружио Холандији, Шпанији, Швајцарској и Сједињеним Државама. Дрска и охола Тевтонија збуну се на то опште негодовање против њених поступака. И поче да враћа те невинне робове са галера њиховим породицама, на жалост већину од њих пропале.

Док су депортације становника из Белгије и северне Француске изазвале општу индигнацију, на другој страни Европе десили су се слични догађаји о којима се врло мало говорило и против којих се до данас, по нашем сазнању, не диже ниједна неутрална земља. Аустријанци, а нарочито «балкански Пруси», Бугари, радили су потпуно и дословце као и њихови господари, Немци. Они су депортирали масе породица из несретне освојене Србије. А те су депортације много ужасније но оне у Белгији и Француској. У Белгији су Немци отргли са домаћих огњишта само људе и служили се њима за принудне радове. У Француској су узимали без разлике, и људе, и жене, и децу. Оскудица радне снаге у њиховим земљама натерала их је да изврше ово нечувено варварство.

У Србији, и људи, и жене, и деца, и старци, деца до најнежнијег доба, бише изгнани од освајача. Да

ли је и овде оскудица радне снаге узрок злочину? Можда, за врло мали број. Али већина ових несретника изгнаника — а знамо да се њихов број пење на стотине хиљада — отргнути су од своје земље из сасма других разлога. И збиља, може ли се озбиљно тврдити да ће деца у првој, другој, трећој и четвртој години моћи нешто да раде?!

Прави мотиви за депортације у Србији су ови:
 1) Аустријанци, а нарочито Бугари, хоће да униште српски народ. Зато лишавају депортиране тако рећи свих средстава за живот и терају их на најтеже радове. Зато их Бугари смештају у нездраве пределе своје земље и шаљу их у Малу Азију, да би их тамо Турци «боље мучили». Зато, најзад, ти злочинци извозе 8000 девојчица од 10 до 14 година и раздају их беговима и пашама турским за њихове хареме;
 2) Бугари, најпохлепнији, за новац, људи на свету, на тај начин извлаче себи новца. Закон који је изгласало њихово «Собрање» допушта им да конфискују сва добра депортираних. Свака депортирана личност, дакле, богати ове људе без срца, и зато они повећавају на све могуће начине депортације чији садашњи број износи близу 200.000, тј. бар десетину становништва.

Зар није тачно да су депортације сиротих Срба још страшније но оне у Белгији и у Француској? Па зашто и како онда то, да ниједна неутрална земља не дигне свој глас и званично не протестује због Срба? Зашто папа не интервенира? Зар ти несретници нису хришћани? Истина, они су православни, а папа се занима само католицима, сви остали су за њега јеретици. Ипак је Исус сасвим друкчије схватао хришћанство но његов представник у Риму. Зар неутрални не осећају каква ће тешка одговорност пасти на њих, на њих који, као што су то већ показали, могу са успехом да употребе сва средства те да спрече извршивање оваквих гнусоба!

Како се Аустријанци отресају својих заробљеника.

Солун, 2-X-17.

У једноме од својих прошлих дописа већ сам вам једном указао на факт да Аустријанци, на талијанском фронту, употребљавају своје заробљенике да им врше војне радове у ватреној зони. Крста Симић изјави: «Врло много наших заробљених војника (Срба) погинуло је од талијанских зрна». Милоје Јовановић додаје: «Све смо то радили у ватреној зони и много је наших војника (Срба) погинуло».

Мислио сам да ови српски бегунци мало претерују и да су смртни случајеви од непријатељске ватре само изузетци и несретни случајеви, и ако официри Карла I употребљавају српске заробљене војнике на војне радове — што је већ озбиљна повреда Хашке Конвенције.

Данас имам нова сведочанства која се потпуно слажу са онима које сам вам већ доставио. Те нове изјаве доказују још један, и то много озбиљнији и тежи грех. Изгледа да се Аустријанци служе својим ратним заробљеницима за војне радове у циљу да ови изгину од непријатељске ватре. Двострука је корист од овог поступка који се не може ни квалификовати: уштеђују своје људе за рад, и ако радне снаге имају доста, и отресају се великог броја људи које тако више не морају да хране. Обоје потпуно иде у рачун њиховог система за уништавање српске расе, који су систем они усвојили према несретним Србима.

Ево сада тих нових изјава:

Исаило Милосављевић, 23 године, у грађанству кафеџија у Бучју, редов у 12 пеш. пуку, заробљен је у Дразимировцима, близу Ђуприје, у октобру месецу 1915. Пошто је провео неко време у заробљеничком логору у Хајнрихсгрину, буде послат право у Боцен, а затим у село Сулден близу итало-аустрошвајцарске границе. «Ту су нас Аустријанци употребљавали просто као своје војнике. Терали су нас да носимо муницију на положај, као и дрва, намир-

нице и други материал. Сваки од нас Срба — било нас је 100 — морао је носити по једно артилеријско зрно од 45 кила. Радили смо и ровове.

«Много наших српских војника побила је талијанска артилерија. Аустриски официри, говорећи међу собом, причали су да је на овом делу положаја погинуло више од 500 Срба и више од 1000 Руса. Видео сам врло много наших и Руса рањених. Страшно су нас малтретирали, а 3 Србина убише Аустријанци зато што су били изнурени и нису могли да раде».

Александар Јовановић, 24 године, сељак из Милошевца, редов у 8 пеш. пуку, био је заробљен од Немаца, 20 октобра 1915, у околини Багрдана. Он вели:

«Из Смедерева су нас претерали у Панчево, а затим у Хајнрихсгрин, где сам остао 2 месеца. Хранили су нас врло рђаво и врло многи наши војници су умрли од глади. Из Хајнрихсгрина послаше ме у Боцен, где сам остао 9 месеци. Радили смо најтеже послове, а давали су нам сасвим недовољно хране. Из Боцена ме упуте, са још 40 других Срба, на Монте-Чело на талијанском фронту. Ту сам остао више од године дана, све док нисам успео да побегнем.

«Радили смо разноврсне радове: копали тунеле, преносили топове и муницију на положај итд. Дејство талијанске артилерије било је силно, и како беше врло много Срба и Руса заробљеника на положају, они су трпели од ватре исто онолико колико и сами Аустријанци. Дванаест Руса је погинуло чак од пушчаних зрна».

Шта моћу да одговоре Аустро-Мађари на ова сведочанства, свестрану оптужбу против њиховог варварског начина ратовања? Да се не мисле извињавати чувеним «нужда закон мења» канцелара Бетмана Холвега? или ће «Војни Пресбиро» бечки покушати да демантује факт, како то обично чини кад му смета истина? Унапред им велим да ће само узалуд губити време: ми имамо хрпу доказа, поузданих доказа, помоћу којих ћемо утврдити са највећом енергијом да је ово што смо још сада изнели апсолутно аутентична ствар.

Ја потпуно разумем да је за једну државу, која се, са Немачком заједно, ставила на чело «културе», врло незгодно кад види где јој се износе њени методи борбе противу непријатеља, методи у опреци са свима законима човечности. Али поштени Аустријанци, ако их има, који би се плашили страшних оптужби против њихове земље, ти исправни људи нека узму на одговор своју владу и оне који њима управљају.

Србија мученица.

Солун, 31-VIII-1917.

Белгија пати, али су ипак муке несретне Србије под јармом освајача много веће. Белгију издржава и снабдева «Belgian Relief», а Немци, и ако варвари, не усуђују се ипак да вршљају по Белгији онако слободно као то чине њихови савезници у Србији.

Белгија је сасвим близу Француске, Енглеске и неутралних држава, на пр. Холандије, и увек је могућа контрола; сасвим је друкчија судбина несретне земље Краља Петра. Усамљена, опкољена са свих страна непријатељима, она је предата на милост и немилост оних који се заклеше да је упропасте. Одмах по инвазији непријатеља, Србија се нашла у положају много горем но Белгија. Ова, граничећи се Француском и Холандијом, а близу Енглеске, могла је врло лако слати своје емигранте у ове земље; Србија, на против, беше опкољена непријатељским државама и једном која јој беше лажни и неверни савезник, Грчком, чији је суверен себе продао Централцима, а која избеглице није примала на најљубазнији начин. Зар нису Грци, издајце дате речи, хтели да обезоружају неколико хиљада српских војника који су се измакли испред Бугара и повукли на грчку територију?

Ти несретни Срби, кад им освојише земљу, остадоше везаних руку и ногу, на милост и немилост предати германо-аустро-бугарском варварству. Централци почеше дизати прави кинески зид око Србије, да не би очајни крици мученог становништва и гладних не-

сретника допрли до ушију Савезника из споразума и, нарочито, до неутралаца. Све намирнице, све што је уопште имало ма какве вредности, придигоше привремени победиоци.

Али и поред свих мера, страшне вести о глади пробише у Европи, и Американци и Швајцарци предузеше дело помоћи коме се противила и кога је изигравала зла воља победиочева. Помоћ је била недовољна, али је ипак, колико толико, смањила беду и олакшала невољу. Али Америка ступи у рат, а Швајцарска, чије су намирнице сведене на строг минимум, не могаде више ништа слати. Могла би продужити своје милосрдно дело купујући ван земље, али савезници не дозволише, бојећи се да се те намирнице не купују за Централце. И тако српска земља, чије производе пљачкаше освајач, данас стоји пред смрћу глади, та земља у којој сте пре рата могли куповати кило мяса за динар а на селу туце јаја за 20 пара.

Али Србија не пати само од глади. Непријатељи је муче мукама горим од гладовања, мукама о којима имамо апсолутних доказа, а које иду на упропашћење расе: Без претеривања се може рећи да су ратови и заразе упропастили Србији најмање четвртину становништва. Аустро-Бугари налазе да је то мало и увећавају тај број на варварски страхотан начин депортацијама људи, жена и деце, смештајући их у убиствене баровите пределе. И ти изгнаници, терани на најтеже радове а једва исхрањивани, умиру као муве.

Исти принцип уништења расе служи и при поступању са заробљеним српским војницима — који представљају мушки млади изданак народа. Налазећи да им је и сувише добро, Бугари, изгледа по савету Немаца, шаљу их Турцима у Малу Азију, да би их тамо «боље мучили».

А шта да кажемо о факту што га је скоро изнео поштовани председник Пашић, да је 8000 девојчица Српкињица од 10. до 14. године дато Турцима (Бугари су учинили тај «поклон») да послуже харемима у Цариграду и по другим местима? Да ли да подсетим још и на низ крађа и пљачки које очистише становнике

потпуно? А нечувено регрутовање Срба, а убиства у маси, што све починише Бугари? А вешала аустро-угарска о којима сведоче њихове сопствене дописне карте? А треба ли водити рачуна и о томе да је чистава једна генерација деце под тим режимом, а остала у животу, упропашћена и по здрављу и по отпорности за живот?!

Време је, одиста је време да Савезници и Неутралци поведу рачуна о оваквом стању: први да дадну другима добровољно могућности да снабдевају земљу, а други да енергичним протестима објасне Централцима да такви греси изгањају виновнике из човечанства. Зар да се каже да неутрални до краја нису имали ни храбрости ни достојанства?

ДОДАТАК.

НЕКОЛИКО НЕПРИЈАТЕЉСКИХ И СРПСКИХ ДОКУМЕНАТА.

Убијање рањеника.

Рађено у штабу 3 батаљона 15 пешадиског пука, 22 јануара 1917. Положај. АЂ.Бр. 373.

Саслушања наредника Мате Ратковића, из Брезице (срез дежевски, округ.....) и редова Стојана Т. Марковића, из Срњића (срез расински, округ крушевачки), оба из 1 чете 3 батаљона 14 пешадиског пука.

Изјавили су:

да су 4 октобра 1916 године били са редовом Анђелком Викторовићем у патроли која је имала за задатак да извиди има ли и колико Бугара на Каменитој Чуки. Када су подишли под сам врх Чуке, нашли су једног српског војника на земљи, са ашовчетом забоденим у грудима, и то врхом окренутим горе. Војник је претходно био рањен у леву плећку. Недалеко, нашли су још једног српског војника, са забоденим српским ножем у лобању више левог ува. Пошто је леш био сав у крви нису могли наћи других рана, али, судећи по положају руку, закључили су да је несретник био жив у моменту када су му заболи нож у главу. Када су се примакли највећој стени на Ћувику, наишли су на трећег српског војника, у седећем ставу, са пушком «на готовс». Био је прво убијен, па му је после утрапљена пушка на описани начин. Нису могли констатовати како је погинуо, јер су их Бугари већ били спазили и напали.

Оверава Командант
потп. М. Мијатовић.

потп. Мата Ратковић
Стојан Марковић.

Саслушање, рађено у штабу Дринске Дивизије, 17 октобра 1916 године. АЂОБр. 3625.

Редов рововске батерије Дринске Дивизије, Велимир Ивановић, из Синошевића (срез поцерски, округ подрински), стар 25 година, нежењен, изјавио је:

да је био 12 септембра 1916 године, заједно са командиром батерије, покојним мајором Владимиром Јовановићем, у пешачком рову, на највишем вису Кајмакчалана. У 3 часа, Бугари су почели да вичу «Ура!» из свог рова, на 50 метара од поменутог српског, али се нису кретали.

«После извесног времена, Бугари нападоше бомбама на наш ров и пређоше га. Мајор је био наредио да се отвори ватра против нападача. Ја остадох у рову са својим друговима Цвејом Димитријевићем и Братиславом. У зору, наше трупе извршише противнапад на Бугаре који се повукоше нагло, прелазећи преко рова у коме смо били скривени под лешевима. Са времена на време подизали смо се да видимо шта се дешава, и тако видесмо језовите призоре. Бугари се бацаху на наше рањенике, дивљачки узвикујући: «Паре, Срби!» Рањени их мољаху да их не убију, говорећи им: «Оставите нам душу, а узмите све!» док су их Бугари пробадали ножевима, вичући непрекидно: «Паре, Срби!» или «Да ли је слатко француско млеко?» или: «Ах, не, Србине! нећеш стићи кући овим путем, иди путем којим си и оставио земљу!»

Када су Бугари били коначно протерани, 15 септембра, наишли смо код њихових погинулих војника на чутурице пуне ракије. Било је врло много бугарских рањеника које смо тешком муком сакупили и нашли, јер су били мртви пијани.

У рову десно од нашег нашли смо командира испробаданог ножевима и отворене трбушне дупље из које су покуљала црева. А око њега беше још 11 војника наших, страховито онакажених.»

Оверава: начелник штаба
потп. Милан Завађил.

потп. Велимир Ивановић.

Командант II Армије

АБОБр. 4420, 17, VIII, 1916 године.

Испитујући бугарске заробљене војнике из 46 пешадиског пука у нашем штабу на Пожарској Коси, констатовало се да је тај пук, 26 и 28 октобра прошле године заробио око стотину српских војника на положајима Веља Глава и Копиљак, а међу њима и једног мајора и једног поручника.

Већина заробљеника Бугара изјављује да су чули како се говори да је командант 46 пешадиског пука, пуковник Абацијев, наредио да се 15 Срба са нове територије пошаљу у Куманово, а затим да је позвао војнике који хоће да побију српске заробљене војнике.

Неки заробљени Бугари веле да је број тако убијених српских војника износио близу 200.

Извршењу тих убистава присуствовали су командант пука, пуковник Абацијев, капетан Милко, командант трећег батаљона, и поручник Добров, командир 11 чете 3 батаљона 46 пеш. пука.

Част ми је.....

потп. начелник штаба
пуковник *Пешић*.

Бугарска зверства почињена у околини Лерина у месецу августу 1916 године.

— Документи Српске Врховне Команде —

1) Једно српско митраљеско одељење било је у селу Сакуљеву на дан 4/17 августа. Бугарска коњица (ово је изјава једног српског војника који је успео да се спасе) опколила је одељење и исекла сабљама људство. Војник који је успео да се спасе, био је погођен непријатељским пешачким зрном у главу и пао је рањен са коња. Бугари су хтели да га дотуку и ударили су га неколико пута сабљама по врату. Он се начини мртав и најзад је успео да пребегне својој јединици.

2) 5/18 августа, за време повлачења српског добровољачког одреда према Касторији, бугарска коњица

зароби пет српских војника на путу између Смрдеша и Брезнице. Свих пет су исечени сабљама. Другови тих војника, као и сељаци из околине, видели су онакажене лешине.

3) Једна веродостојна личност, која је напустила Лерин 4/17 августа бежећи испред Бугара, изјавила је:

Бежећи из Лерина 7/20 августа, стигао сам у село Блац. Сељаци ми рекоше да су Бугари ушли у село Невеску. У грчким кућама тог села било је посакривано 18 рањених српских војника. Бугари су их пронашли и побили на очи сељана.

4) Лука Лукић, из српског Добровољачког Одред (рођен у тузланском округу у Босни) бежећи испред Бугара замори се и пристигне га бугарска коњица. Прво су га тукли кундачки, а затим га исекли сабљама на 60 места и оставили га уверени да је мртав. Један грчки поп и неки сељани нађоше га и однеше у једну воденицу. Затим известише грчку полицију у Хрупишту. Шеф посла два жандарма да пренесу рањеника у Хрупиште. Сада је на лечењу у именованом селу и има наде да ће остати у животу.

5) Радомир Маричић, из Амерића, редов 3 чете 1 батаљона 21 пеш. пука, остао је 13/24 августа са још два рањена друга испред наших ровова. У току ноћи дођоше до њих Бугари и натераше их да вичу своје другове из рова који је био врло близу, да их зову да би их превили. Српски војници на тај позив изађоше из рова и упутише се право њима. Бугари отворише тада ватру на њих и бацише бомбе и Срби се вратише у ров. Мало касније Бугари покушаше исто лукавство, али српски војници не хтедоше више излазити из рова.

Љути због тога, Бугари избодоше ножевима сва три српска рањеника од којих двојица, Радомир Милић и Владимир Радивојевић, умреше од задобивених рања ножем. Трећи, именовани Маричић, рањен би на осам места; њему су Бугари наредили да оде у ров српски да га виде другови. Он је послушао и одвукао се, мислећи лагано и једва до нашег рова.

Пљачка.

II Дивизија Трачка
Интендатура Бр. 2228
27 новембра 1915.
Струмница

Команданту 21 пука Средњегорског

Неврокоп

Према депеши из II армије (Дирекција позадинских служби) под Бр. 355, командант дивизије наређује ми да Вам саопштим, господине пуковниче, да је констатовано врло много случајева у Велесу, Штипу и околини, да се ни јединице ни појединачни војници не владају саобразно наређењима издатим о реквизицији и да се одају пљачкању становништва, нарочито сеоског. Давали су се неправилни реквизициони бонови, узимало се и оно што је од потребе и оно што је излишно и сувишно, тако да од тога трпи поверење становништва у бугарске власти и изгубиће се још мало потпуно. Изволите дакле предузети најенергичније и најбрже мере да се што пре престане са таквим поступцима.

Интендант, пуковник
потп. Бећаров.

(Ово је саопштено признање Бугара о пљачкању. Истина је да пуковник Бећаров нијо хтео трпети пљачку, због чега смо му врло захвални, али колико ли другова његових, виших и нижих, није радило нити хтело радити као он?)

Извештај стручњака о бомбардовању Енглеске Болнице бр. 37 од стране непријатељских авиона, 12 марта 1917 године.

Потписати, Р. А. Рајс, доктор природних наука, професор на Универзитету у Лозани (Швајцарска), стручан вештак за суђења, добио је налог од Штаба I српске Армије да оде у Вертекоп да тамо изврши

стручну анкету о бомбардовању Енглеске Болнице Бр. 37 од стране непријатељских авиона 12 марта 1917 године. Стручњак је извршио анкету 19 марта.

Отишао је, прво, на железничку станицу Вертекоп, која је удаљена од прилике 2 километра од болнице Бр. 37; ту код станице је био разорен један део депоа муниције услед упаљивих бомби које су бачене са непријатељских авиона. Потписати је констатовао да је готово сва муниција, која је експлодовала, експлодовала на самом месту. Парчад која су одбачена ван упаљеног депо-а релативно су малобројна. Ниједно парче није се могло наћи даље од 500 метара од центра пожара. Тако станица Вертекоп—100—150 метара од депо-а — не показује готово никаквог квара од зрна која су узастопно експлодовала. Само црепови на крову и окна на прозорима претрпели су штете због потреса ваздуха изазваног експлозијом, а нарочито оном једне групе мелинита чијом се експлозијом направио дубок кратер од 50 метара, од прилике, у пречнику. Велики број зрна није чак ни експлодирао.

Факт да парчад муниције нису одлетала нигде даље од 500 метара са места експлозије, неће ни мало зачудити људе који су проучавали експлозиве. Да би се на далеко избацила разна зрна, потребно је да чаура, напуњена експлозивом покретачком снагом, не може сама да прсне. Другим речима: ако чаура није удвојена каквом отпорном цеви, а експлозивна материја у њој експлодира, чаура прсне и зрно пада без снаге. У осталом, и кад чаура не би прснула, да би се зрно могло бацити далеко треба да на њ утичу дуже времена гасови, произведени експлозијом барута, а то може бити само у једној затвореној цеви. Без ње, гасови се распу, а како су они покретачка снага, то би зрно пало после краћег времена и не би могло достићи даљину коју треба да постигне. Тако су парчад зрна овде експлодованих одлетала релативно врло мало, нигде преко 500 метара. У сваком случају, ниједно од њих није могло допрети до болнице 37, на 2 километра од станице.

Испитавши муницијски депо, стручњак је отишао у болницу 37, где га је примио пуковник, управник болнице. Он му је објаснио да се бомбардовање догодило 12 марта, између 8 ч. 15 м. и 8 ч. 30 м. изјутра. Четири енглеска болничара и две сестре погинули су; шест болничара и три Србина болесника рањени су. У току бомбардовања један воз је ишао пругом источно од болнице.

Прва бомба је пала на два (2) метра испред операционе сале и убила једну сестру и једног болничара. Од тога места до жељезничке пруге има бар 200 метара. Неки сведоци веле да се баш у том моменту воз налазио у висини операционе сале, док други тврде да је био мало ниже и назад. Али се сви сведоци слажу у томе да су авиони долазили од жељезничке станице Вертекоп и летели уз пругу.

Друга бомба је пала на шатор у коме је смештена радиографија, поред операционе сале.

Трећа је погодила пут, на три метра позади радиографског шатора.

Четврта и пета су пале поред једног болесничког шатора једна, а друга на сам шатор; овај је био празан тада.

Најзад, шеста бомба је пала на шатор који је до последњег горепоменутог шатора, и убила у њему једну болничарку.

Раздаљине места пада бомби су следеће: од прве до друге: 14·60 м.; од друге до треће 7·30 м.; од треће до четврте: 7·30 м.; од четврте до пете: 4·60 м.; од пете до шесте: 14·60 м.

Ускупни изглед места пада даје једну изломљену линију. Минимална одстојања између места пада јасно показују да су све бомбе од једном бачене и да је ваздух био миран у моменту бацања, јер би иначе раздаљине биле веће. Правац изломљене линије, који означава у исто време и правац лета авиона бомбаша, је: Ј.З. — С.И.

Седма бомба је пала на два метра северно од једног болесничког шатора који се налази у правој линији са операционом салом; ту је погинуо један

болничар. На терену за фудбол пала је једна друга серија од шест бомби чије су раздаљине: 6·40, 19·50, 5·79, 16·15 и 9·44 метара. Правац линије те серије сече се са правцем линије прве серије. Значи да је ту серију од једном бацио други авион бомбаш који је летео правцем управним на правац првога. На Ј.И. од ове серије, на 70·71 м. налази се рупа произведена експлозијом једне једине бомбе. Рупа је у продужењу правца последње серије и вероватно је произведена експлозијом једне бачене пробне бомбе. Претпостављајући брзину авиона 140 км. на час, друга серија је бачена 2 секунде после бацања пробне бомбе. Десно и лево од главног пута којим се улази у болницу 37, констатована је још једна серија од пет бомби чија линија доказује да ју је бацио трећи авион. Најзад, једна изолирана бомба пала је баш поред платна са ознаком Црвеног Крста.

Болница бр. 36, одмах до болнаце 37, примила је три бомбе које су пале близу пруге; три човека су од тих бомби рањена, а један погинуо.

Око болница 36 и 37 има 12 платна са ознакама Црвеног Крста. Димензије платна: 11·88 м. са 9·41 м. Краци крста: 10·05 м. и 7·62 м. Црвенило у неких крстова је избледело, али је код већине врло добро очувано.

Стручњак се хтео уверити да ли се поменути црвени крстови виде са висине на којој су летели за време бомбардовања непријатељски авиони (3000 метара). Он се користио једним авионом ескадриле у Вертекопу и летео је на 3000 метара над енглеском болницама. И ако је време било нешто мало магловито, дванаест црвених крстова видели су се врло јасно голим оком. Треба додати да је дана бомбардовања ваздух био миран и јасан и да су се, према томе, крстови морали још боље видети.

Летећи на тој висини, стручњак је се могао уверити и о важности раздаљине која дели болнице од станице. Фотографије, приложене извештају, а које је израдио фотографско одељење ескадриле у Вертекопу са висине од 2000 метара, показују очевидну видљивост ознака Црвеног Крста.

Стручњак је констатовао, најзад, још једну и врло важну ствар: рупе начињене експлозијом бачених бомби су доста плитке и малих димензија што показује да бачени пројектили нису били велике бомбе којима се служи за разоравање отпорних објеката, него мале бомбе којима се служи за тучење живих циљева.

Констатације потписаног су, дакле, доказале да су болницу 37 напала три авиона, а болницу 36 један авион. Свега једна од бомби бачених на 37 и оне три бачене на 36 близу су железничке пруге. И ако је воз био ту, близу болница, за време бомбардовања, ипак, може ли се претпоставити да су непријатељски авиони гађали њега?

Да би се одговорило на ово питање, потребно је прво констатовати да су бугаро-немачки авиатичари знали да су над болницама, јер су видели ознаке Црвеног Крста, јер су и раније два пута нападали (случајеви изношени на крају извештаја). А онда? Ако су знали да су над болницама и ако су одиста имали само ту намеру да нападну воз, они су могли просто сачекати да воз, који се кретао и иначе, напусти зону болница. Али њихов циљ није био воз, него болница. То се доказује: 1) природом бомби које би биле деструктивне (разорне) да су хтели напасти воз; 2) бацањем серија бомби које су све пале, због мирног ваздуха, близу једна друге. У таквим околностима, раздаљине места пада пројектила и пруге су и сувише велике а да би се могле приписати каквој грешци у бацању; 3) фактом да су три авиона бацили своје серије на болницу 37; 4) бацањем пробне бомбе за којом је одмах бачена она серија од шест. Авијатичари су морали знати где је пала пробна бомба и, кад су одмах за њом бацили читаву серију, они су *хтели* да та серија падне на исто место на које и прва, пробна бомба.

Из свега претходног, стручњак може да изведе следеће закључке:

1) да експлозија муниције код железничке станице Вертекоп нема ничег заједничког са бомбардовањем болница 36 и 37;

2) да је бомбардовање болнице 37 било извршено од три разна непријатељска авиона;

3) да су се ознаке Црвеног Крста потпуно јасно виделе са висине од 3000 метара и да су, према томе, непријатељски авијатичари знали да се налазе над болничким установама;

4) да бомбе, којима су се послужили нападачи, нису биле велике бомбе за разоравање отпорних објеката већ мале бомбе за тучење живих циљева; и

5) да је бомбардовање било управљено против енглеских болница Бр. 36 и Бр. 37, а не против воза који је крај њих пролазио.

Солун, 22 марта 1917.

Р. А. Рајс

./. Болница Бр. 37 била је погођена пројектилима са непријатељских авиона:

а) 10 августа 1916, у 7 ч. 30 м. изјутра, са две бомбе које су пале на терен болнице: уништен један велики шатор и рањена два човеки.

б) 19 августа 1916, у 6 ч. 15 м., бачене су 24 бомбе на болницу: један војник и два официара тешко рањени. Шест од тих бомби биле су упаљиве. Два велика шатора уништена, више великих, малих и округлих избушени.

Извештај о констатацијама поводом бомбардовања града Водене, 30 априла 1917 године, од стране непријатељских авиона.

Потписати, Р. А. Рајс, доктор природних наука, професор на универзитету у Лозани (Швајцарска), стручан вештак за суђења, добио је налог од Српске Врховне Команде да оде у Водену и да тамо изврши стручну анкету о бомбардовању ове вароши које су извршили непријатељски авиони, 30 априла 1917. год.

У току своје анкете, стручњак је дошао до следећих констатација:

30 априла, између 9 ч. 30 м. и 10 ч. изјутра, седам непријатељских авиона су летели над небрањеном

вароши Воденом и бомбардовали је пројектилима разних калибара. Командант В, из француско-српске авиације, десио се у то време у поменутом месту и видео је 14 непријатељских авиона где долазе од Драгомаца. Један од њих летео је над железничком станицом Вертекопом и бацио на њу 4 бомбе. Други се такође одвојио од групе и летео над логорима ескадрила српско-француске авијације, близу болницâ у Вертекопу. Та два поменута авиона нису летела над Воденом. Дванаест српско-француских авијатичара почели су да се дижу у циљу гоњења Бугаро-Немаца: тада се из непријатељске групе одвоје пет авиона и пођу правцем ка Гуменци, а седам апарата начинише лук над Воденом, после чега су одлетели за оних првих пет. Број од 7 авиона признају и готово сви испитивани сведоци.

Ти су авиони бацали извештан број бомби на Водену. Потписати није могао тачно утврдити број бомби бачених на Водену, али је, лично, видео око 20 рупа произведених експлозијама бачених бомби. Места где су пале бомбе јесу следећа: близу касарни, на пијаци, на железничкој станици, у виноградима испред станице, близу американске мисије, близу велике џамије, близу турског гробља при излазу из вароши (правац Острво), и, најзад, у долини испод воденског брда.

Железничка станица је далеко од вароши око 450 метара. Једна једина бомба великог калибра (50 кила) пала је на станицу: пала је у близини нужника станичног и издубила велику рупу, не наневши никакве штете станичним зградама. Друга бомба истог калибра пала је, а није експлодирала, на брежуљак северно од станице, на једно 150 метара од главне станичне зграде. На станици су били рањени и убијени српски и француски војници, као и француски поручник Сиор који је био пошао у нужник. Непријатељски авиони су бацили извештан број бомби већег и мањег калибра и у винограде који се налазе одмах испред станице. Потписати је на том месту лично нашао две рупе од малих бомби, све близу једна друге, и рупу од једне велике бомбе. На том месту било је рањено и убијено више грађанских лица.

Српско-француска авиација је имала пет својих шатора близу гробља и Американске Мисије Црвеног Крста, која и сама има ту неколико шатора као прибежиште за битољске избеглице. Још, шта више, неколико Туркиња су ту растрле своје рубље, тако да су непријатељски авијатичари могли помислити да се на том месту налази некакав важан војнички логор. Бацали су на тај објект групу од пет бомби, које су, према изјавама које је потписати прикупио, бачене све заједно.

Друге бомбе су бачене на дохват по разним деловима вароши. На пијаци, на пример, два пројектила су ранила и побила доста грађанских лица. Раздаљине између места пада бомби бачених на варош и оних места где су пале бомбе бачене на станицу варирају између 450 и 800 метара, раздаљине и сувише велике да би се могле приписати и каквој грешци у бацању. Може се запитати још шта је непријатељ тражио по долини испод воденског брда? Једна једина бомба је пала близу манастира, а друге су растурено по долини бар на један километар далеко.

Бомбе бачене на варош јесу двојаког калибра: мали пројектили за тучење трупа и велики (од 50 кила) за разоравање. Неке куће бежу погођене и јако оштећене. Али је материална штета релативно мала кад се упореди са губитцима у људским жртвама. Ваља истаћи још нарочито то, да су пројектили бачени на варош били «изолиране» бомбе, тј. бацане једна за другом.

Што се тиче жртава, њих има довољно: 17 мртвих и 26 рањених. По исказу воденског кмета, нека лако рањена лица била су толико лако рањена да нису сматрала за потребно да се јаве кмету. Тако рањени нису ушли у горњу цифру.

Погинула су: 3 српска војника и 14 грађанских лица; рањено је: 3 српска војника, 1 француски поручник, 2 француска војника, 20 грађанских лица. међу погинулим грађанима: 6 људи, 2 жене и 6 деце; Међу рањеним грађанима: 7 људи, 6 жена и 7 деце.

Француски поручник, Сиор, био је на самрти, када га је потписани посетио. Треба га дакле додати броју мртвих.

Имена погинулих и рањених грађана су :

Убијени :

Богомир Милановић, кафеџија, 40 година.
 Лазар Нуши, 40 година.
 Ваносли Финчи, 12 година.
 Марија Финчи, девојчица од 8 година.
 Атанас Родавни, 13 година.
 Атанас Көрона, 11 година.
 Димитрије Златан, 45 година.
 Гаврило Купусинац, 49 година (поп у болници).
 Надирс Алине Махмут, 7 година.
 Ајше Абдулах, 20 година (у другом стању).
 Екче Мустафа, 5 година.
 Фатима Данго Алипе, 38 година (жена).
 Димитрије Вече, 30 година.
 Један берберин, 40 година.

Рањени :

Доратеа Вавури, 38 година (жена).
 Зера Беши, 50 година (жена).
 Никола Шане, 21 година.
 Алеш Џи Осман, 19 година.
 Хаџи Осман, 60 година.
 Петро Тарпане, 36 година.
 Ђорђе Џигер, 10 година.
 Лепорли Мехмет, 25 година.
 Гоџи Демишоне, 11 година.
 Јован Валтадом, 35 година.
 Миџи Трифун, 35 година (жена).
 Шукри Бесин, 14 година.
 Живојин Вукшевић, 45 година.
 Ђорђе Бело, 11 година.
 Коста Вадралеску, 17 година.
 Христо Тресинче, 16 година.
 Панаја Чокала, 30 година (жена).
 Марија Лазо Ристо, 30 година (жена).
 Петра Ђорђа Михали, 25 година (жена).
 Лаза Хаџи Андоновић 8 година (девојчица).

Потписати је посетио већи део рањених и разговарао се са њима. Сви су готово рањени за својим послом, неколико у кућама. Највише има жртава од бомби бачених на пијацу.

Потписати је тражио да себи да рачуна о циљу који су имали пред очима бугаро-немачки авиатичари нападајући Водену, небрањену варош, без иједног артиљериског положаја, без икаквих војних установа чије би разорење могло бити корисно по непријатеља. Жељезничка станица воденска је мала и без икакве велике важности по снабдевање муницијом и намирницама.

Тражећи решење тога питања, потписати је чуо два објашњења које сматра да треба изнети у овом извештају. Прво је дао грчки председник општине у Водени. Он тврди да и данас Бугаро-Немци одржавају активну шпионажу у вароши преко «бугараша», тј. македонских Словена који су приврженици бугарске ствари. Елем, последњих дана кружила је по Водени вест, да ће се у вароши сместити Српска Врховна Команда, па чак и Престолонаследник — регент Александар. Непријатељи су то, вели се, дочули преко својих људи и зато бомбардовали Водену, мислећи да су све поменуте установе већ смештене у вароши. Председник додаје да је баш у јутро тог дана бомбардовања ухапсио једног сумњивог бугараша.

Друго објашњење дао је командант В. Непријатељска ескадра од 14 авиона долетела је на Вертекоп у борбеном распореду. Одмах се дигло 12 савезничких апарата за гоњење, да их нападну. То је пореметило противников план и они су се растурили, не могући извршити предвиђени план. Видећи да им је овај пропао, 7 авиона који су летели над Воденом избацили су све своје бомбе без икаквог одређеног циља, само да напакосте и направе штете својим противницима.

Ово друго објашњење се потпуно може примити. Поуздано је да је бомбардовање Водене извршено без одређеног плана, на дохват.

Има свега два места чије би се бомбардовање могло објаснити некаквим војничким разлозима: железничка станица и турско гробље близу кога су шатори авиатике, мисије и рубље још би могли навести на закључак да је ту некаква већа војна установа. Авиатичар који је бомбардовао ово место једини је, у осталом, који је избацио од једном групу пројектила, онако како се то и чини приликом напада на логоре.

Бацање бомби на станицу може се најзад још и објаснити вољом да се разори једна војна установа која има некакве стратегијске важности. Три бомбе бачене у винограде вероватно су биле намењене железничкој станици, тако да се може узети да је на њу бачено три велике и две мале бомбе, што је све заједно мало за седам авиона, колико их је летело над Воденом.

У сваком случају, разоравање железничке станице може се приписати замисли једнога или, највише, двојице авиатичара. Јер, да је то бомбардовање станице било унапред предвиђено, не би се могло објаснити зашто су други апарати бацили улудо своју муницију, војнички говорећи, на варош, уместо да потпомогну своје другове који нису успели да постигну свој циљ.

Ова факта јасно показују да је бомбардовање Водене извршено без плана, једино са намером да се учини зло противнику, а без икаква обзира према грађанству које треба да штите права и закони рата. Било би детињасто, одиста, претпоставити да су бомбе које су пале на варош биле намењене железничкој станици и да се раздаљине места пада бомби припишу грешкама у бацању пројектила. Авиатичар бомбаш, и онај неизвежбанији и неискуснији, не чини грешке од 450 до 800 метара, а тим пре извежбани немачки авиатичари који су за сада на овоме фронту и који су већ у неколико прилика показали своју вештину.

Сва ова разматрања овлашћују потписатог да закључи: да је бомбардовање вароши Водене било само акт вандализма, учињен у циљу тероризирања

грађанског становништва, а, може бити, још и акт освете за оно што су савезнички авиатичари спречили Бугаро-Немце да изврше разоравања која би имала праву војничку вредност.

Солун, 2 маја, 1917.

Р. А. Рајс.

Однорођавање.

Министарство Унутрашњих Дела
Краљевине Србије
Бр. 1396.

Министарство Унутрашњих Дела Краљевине Србије добило је ових дана из Зајечара сведочанство које су бугарске школске власти дале Милану, сину Стевана Нешића, поштанског чиновника у Зајечару, а за трећи разред бугарске школе у Зајечару.

Ово сведочанство је на бугарском језику, а потписано главним учитељем, П. В. Илијевим, и разредном учитељицом, В. Тодоровом, датирано под 17 јуном 1917 године у Зајечару.

Између осталог назначено је да је Милан Нешов — како су име побугарили — рођен у Београду, 29 августа 1906 године и да је бугарски поданик!

Оригинал је у Министарству Просвете. Господин Стеван Нешић, поштански чиновник, налази се у Солуну.

— Крај. —

Додатак I.

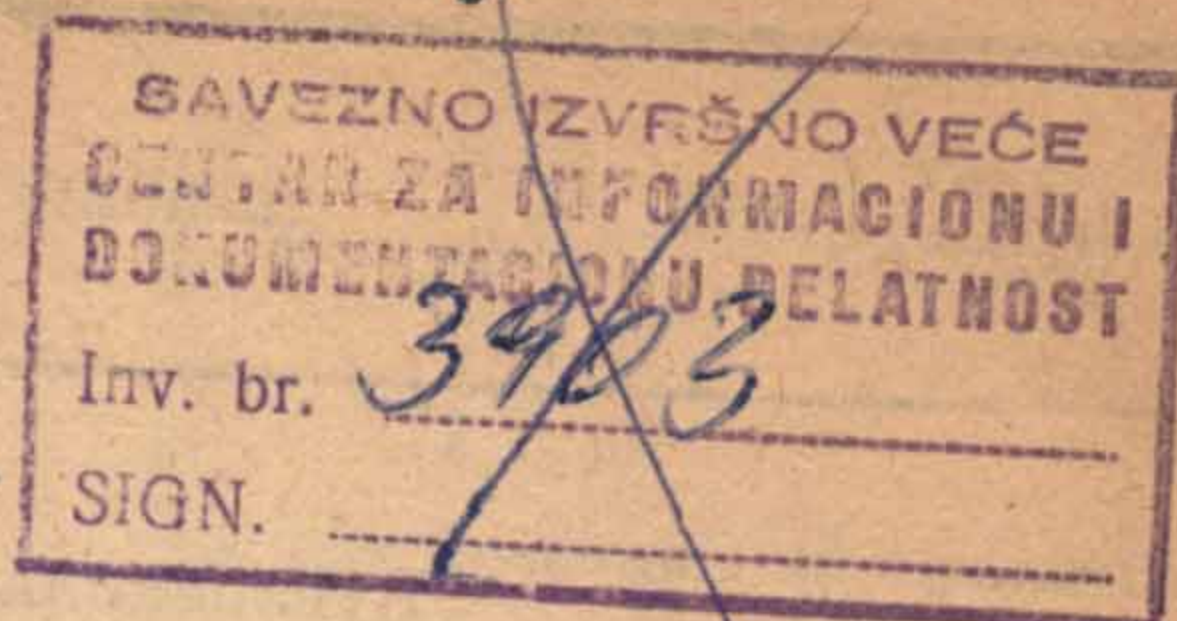
Л И С Т А

ЛИЦА УБИЈЕНИХ У БИТОЉУ ЗА ВРЕМЕ БУГАРО-НЕМАЧКЕ ОКУПАЦИЈЕ.

Редни број	И М Е и ПРЕЗИМЕ	РОДОМ ИЗ:	ДАТУМ ИЗВРШЕЊА:	МЕСТО ИЗВРШЕЊА:
1.	Јован (Ванко) Глигоровић	Битоља	20 септембар, 1916.	обешен у дво- ришту за- твора
2.	Ташко Ноневић	»	25 или 26 но- вембар 1915.	убиле га комите
3.	Риза Тана- совић (жена)	»	5 новембар, 1916.	на прагу њене куће
4.	Ванђел Ванчевић	»	27 новембар, 1915.	у кући ње- говој
5.	Стојан Ри- стић Митро- вић (стари кмет села Новаци	»	27 новембар, 1915.	у његовој башти
6.	Коце Јоневић	пољски чу- вар из Но- вака	26 новембар, 1915.	близу кла- нице
7.	Матеја Ристић	Учитељ из Слепче	август, 1916.	у околини се- ла Доње Ори- зари

УЗРОК УБИСТВА;	ИЗВРШИОЦИ:	ПРИМЕДБЕ:
Шпионажа за Савез- нике	Бугарски ратни суд	Обешен у при- суству жене и деце.
Зато што је Србин	Петар Лазаревић, бугарски комита.	
Зато што је Српкиња: меси́ла је хлеб кад су је убили из беса.	Бугарски војници, приликом повла- чења.	
Зато што је Србин.	Бугарске комитске војводе: Наум Ори- зарац и Панде Сто- јанов.	
Зато што је Србин.	Насто Ташевић из Појешева, пољски чувар, и Петар Ла- заревевић из Добро- мира.	
Зато што је Србин.	Насто Ташевић из Појешеља, пољски чувар, и Цветан Јан- ковић из Клепа́чеко- ји је побегао са Бу- гарима.	
Зато што је Србин, у- хватили га и исте но- ћи убили ван села.	Непознате бугар- ске комите.	Површно сара- њен по убиству; рука вирила из земље, оглодана псима.

Додатак II.

Кратка статистика жртава и штете у бомбардованом Битољу.

Према званичним извештајима начелства у Битољу било је у тој вароши, а у времену од 19 новембра 1916 године до 24 октобра 1917 године:

Убијено (грађана): 506,

Рањено (грађана): 644,

и то:

и то:

људи: 124

људи: 129

жена: 140

жена: 229

деце: 150

деце: 254

Оних чији се
пол није могао од-
редити 92

Оних чији се
пол није могао
одредити . . . 32.

Свега (грађана) убијених и рањених . . . 1150.

Разорених и оштећених кућа: 2797.

Број избачених зрна на варош: 20.724.

Примедба: Ова је статистика непотпуна; много се рањених нису ни јављали властима. А ни власти нису могле, према околностима и приликама, констатовати све случајеве смрти. Цифре које смо изнели, дакле, могу се сматрати као минимум који стваран број премашује далеко.

Lib. of
35975